

चांदोबा

जुलै १९७२

E.D.2 PA

९०

अमरवाणी

न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा,
वृद्धा न ते ये न वदंति धर्मम्,
धर्मो न वै यत्र च नास्ति सत्यम्,
सत्यम् न तद्यच्छल नानु विद्‌म् । ॥ १ ॥

[जेथे पोक्त विचार असणारे वृद्ध नाहीत ती सभाच नव्हे ज्यांना धर्म काय हे कळत नाही ते वृद्धच नव्हेत. सत्याचा अभाव असेल तर तो धर्मच नव्हे (आणि) कपट ज्यात आहे ते सत्यच नव्हे.]

विद्या ददाति विनयम्;
सा चे दविनया वहा,
किं कुर्मंभ ? कस्य वा ब्रूम ?
गरदायाम् स्व मातरि! ॥ २ ॥

[विद्येने विनय म्हणजे नम्रपणा येतो. विद्येमुळे अविनम्रपणा (उद्धटपणा किंवा गर्व) उत्पन्न झाला तर मातेने विषपान करविल्यासारखेच (नाही का) मग कोण काय करणार किंवा बोलणार?]

राजवत् पुत्रदाराश्च,
स्वामिवत् मित्र बांधवा:,
आचार्यवत सभामध्ये
भाग्यवंतं स्नुवंति हि। ॥ ३ ॥

[जो भाग्यवान असतो त्याच्याशीच बायको व मुले राजा मानून वागतात, बंधुमित्र मालक मानून वागतात आणि सभेत त्याचा आदार गुरुतुल्य होतो.]

संकेत पंडित

फार प्राचीन काळातील गोष्ट आहे. कांचीपुरम येथे 'संकेत पंडित' म्हणून एक पंडित रहात असे. तो सांगे व तसा वागेपण की मनुष्याने आपले विचार बोलून प्रगट करण्याऐवजी कोणता तरी संकेत करून व्यक्त करावेत.

एकदा तो राजाकडे गेला आणि त्याने ती गोष्ट राजाला सांगितली.

राजा त्या पंडिताची ती सूचना ऐकून मनातल्या मनात खूप हसला व म्हणाला–"पंडितश्रेष्ठ! आपण ही गोष्ट सांगण्यासाठी इतक्या दुरून येण्याचे कष्ट केलेत. परंतु मी यापूर्वीच एका संकेतशास्त्र्याला शिवगंगपूर नावाच्या गावी पाठशालेत नेमले आहे."

राजाने थट्टेत ती गोष्ट सांगितली होती. कारण त्याने तशा कोणत्या व्यक्तीला नेमले नव्हते. परंतु संकेत पंडिताला ते खरे वाटले व तो म्हणाला–"महाराज, आपण फार दूरदर्शी आहां. म्हणून एका पाठशालेत एका संकेत शास्त्र्याला आपण नेमले आहे. लहानपणीच कोणतीही विद्या अवगत करणे सोपे असते. मी त्या संकेतशास्त्र्यांना भेटायला जावे म्हणतो." असे सांगून संकेत पंडित राजाला नमस्कार करून शिवगंगपूरला जाण्यासाठी निघाला.

दोन दिवस पायी प्रवास केल्यावर संकेत पंडित शिवगंगपूरला येऊन पोचला. तेथल्या पाठशालेच्या अधिकाऱ्यांनीं संकेत पंडिताचा आवश्यक स्वागत सत्कार केला आणि म्हणाले–"पंडित प्रवर आमचे शास्त्रीबुवा तीर्थ यात्रेला गेले आहेत व एका महिन्यानंतरच परत येऊ शकतील."

"ठीक आहे, काही हरकत नाही. मी इतक्या दुरून येऊन त्यांना भेटल्याशिवाय गेलो तर ते बरोबर होणार नाही. म्हणून

वा. ना. गोडबोले

मी ते परत येईपर्यंत येथेच राहतो." संकेत पंडित म्हणाला.

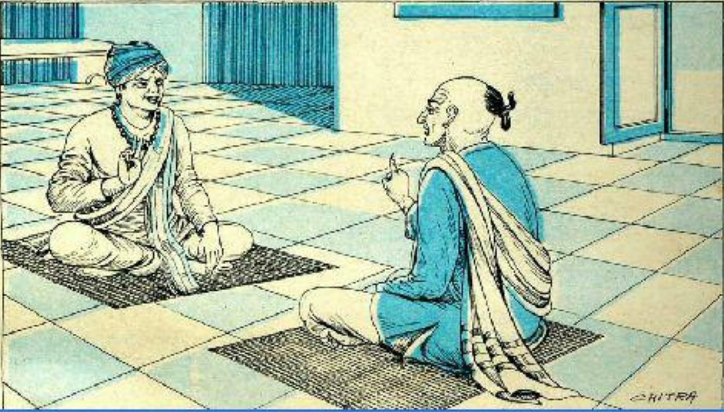
पाठशालेच्या अधिकाऱ्यांनी या पंडिताची पीडा टळावी म्हणून तसे उत्तर दिले होते. परंतु तो पंडित पक्का वस्ताद निघालेला पाहून त्यांना दुसरीच युक्ती योजावी लागली. पाठशालेचा एक नोकर होता. त्याचा एक डोळा फुटलेला होता. पाठशालेच्या मुख्य अध्यापकांनी त्याला सर्व प्रसंग समजावून सांगून कसे वागायचे हे सांगितले आणि त्याला एका विद्वान शास्त्रीबुवाचा पोशाख देऊन एका खोलीत बसविले. त्याला बजावून सांगून ठेवले की तोंडाने एका शब्दाचाही उच्चार करता कामा नये.

[illegible]ानंतर मुख्याध्यापक [illegible]कत पंडिताक[illegible] येऊन म्हणाला—" पंडितप्रवर! आमचे संकेत शास्त्री आपली तीर्थयात्रा संपवून काल रात्रीच परतले. ते समोरच्या खोलीत बसतात. आपणे त्यांना जाऊन भेटावे."

संकेत पंडित आनंदाने शास्त्रीबुवांना जाऊन भेटला. शास्त्रीबुवांना एकच डोळा असल्याचे पाहून त्याने आपले एकच एक बोट दाखवून आपणांला एकच डोळा आहे का संकेत भाषेत विचारले.

त्याचे उत्तर म्हणून संकेत शास्त्र्याने आपली दोन बोटे दाखविली.

तेव्हा संकेत पंडिताने आपली तीन बोटे दाखविली. तेव्हां संकेत शास्त्र्याने मूठ वळवून त्याला दाखविली.

[illegible]व्हां सं[illegible]त पं[illegible]ताने [illegible] एक बोट दाखविले.

संकेत शास्त्र्याने ते पाहून आपल्या गाठोड्यातून एक भाकर काढून दाखविली.

ती पाहून आनंदाने संकेत पंडिताने आदरपूर्वक संकेत शास्त्र्यांना नमस्कार केला आणि खोलीबाहेर आला.

खोलीबाहेर पाठशालेचे मुख्याध्यापक आपल्या सहकाऱ्यांबरोबर संकेत शास्त्र्यांची वाट पहात होते. त्यांनी संकेत पंडिताला "शास्त्री बुवांशी बोलणे झाले का?" विचारले.

संकेत पंडित म्हणाला—" आपले शास्त्रीबुवा संकेत शास्त्रात पारंगत आहेत. ते फार मोठे तत्ववेत्ते आहेत. मी त्यांना ईश्वर एक आहे हे सांगण्यासाठी एक बोट दाखविले. त्यांनी मला दोन बोटे दाखवून ईश्वर एक असला तरी त्याची शिव-केशव अशी दोन रूपे असल्याचे त्यांनी सांगितले. तेव्हां मी त्यांनी तीन बोटे दाखवून ब्रह्मा, विष्णु व मेहेश अशी ईश्वराची तीन रूपे असल्याचे सुचविले. पण त्यांनी आपली मूठ वळून ते त्रिमूर्ती एकच असल्याचे सुचविले.

"त्यानंतर ईश्वर फार दयाळू आहे व त्याने मानवांसाठी कित्येक फळांची सृष्टी केली आहे हे दाखविण्यासाठी मी एक फळ दाखविले.

"परंतु ते फार मोठे तत्ववेत्ते आहेत. त्यांनी आपल्या जवळची एक भाकरी मला दाखवून सुचविले की देवाने मनुष्य प्राण्या-

साठी अन्नपाण्याची कायमची व्यवस्था करून ठेवली आहे. बोर हे देवाने दिले व भाकरी देवाच्या कृपेने मानवाने स्वश्रमाने मिळविली. केवढे तत्वज्ञान भरले आहे या संकेतात?"

संकेत पंडिताने वरील गोष्टी सांगितल्या व त्याच्या मनाचे समाधान झाल्याचे सांगून निघून गेला.

त्यानंतर पाठशालेच्या मुख्याध्यापकांनी आपल्या नोकराला बोलावून विचारले– "काय रे! सांकेतिक भाषेत संकेत पंडिताने काय विचारले आणि तू कोणते उत्तर दिलेस?"

नोकर म्हणाला–"तो पंडित पक्का वस्ताद दिसला मला. त्याने माझी थट्टा उडविण्यासाठी खोलीत पाऊल टाकताच एक बोट मला दाखविले व माझा एक डोळा फुटका असल्याचे सुचविले. पण ते त्याबद्दल न रागावता त्याला दोन बोटे दाखवून त्याच्या दोन डोळ्यांची कामे माझा एकच एक डोळा करतो, हे सुचविले.

[illegible] त्याने तीन बोटे दाखविली. म्हणजे माझा एक डोळा व त्याचे दोन मिळून तीन डोळे झाले.

"पण मला त्याचा राग आला व त्याला मी आपली मूठ दाखवून पुन्हां तीन बोटे दाखविलीस तर तुझे तोंडच फोडीन असे सुचविले.

"तेव्हां तो पंडित घाबरला. मला शांत करण्यासाठी एक बोर काढून खायला देऊ लागला.

"पण मी असल्या मोहाला बळी पडलो नाही. मी एक भाकरी काढून त्याला दाखविली व मला तुझ्या या भिकारड्या फळाची गरज नाही, हे सुचविले.

"तेव्हां माझ्या समोर त्याची डाळं शिजणे शक्य नाही हे त्याला कळले व तो मला नमस्कार करून निघून गेला."

पाठशालेचे मुख्याध्यपक संकतांचे निरनिराळे अर्थ ऐकून खूष झाले. तो बातमी राजाला जेव्हां कळली तेव्हां तो दरबारी खूप हसले.

खरी लक्ष्मी

फार प्राचीन काळी धीमंत नावाचा एक राजा उज्जयिनी येथे राज्य करीत असे.

एकदा धीमंत राजाकडे एक योगी आला. राजाने योग्याला पाहून विचारले– "योगिराज! आपणांला काय पाहिजे?"

"महाराज! माझ्याजवळ एक पश्याचा पेला आणि काठी आहे. ती आपणाकडे विकण्यासाठी आलो आहे." योगी म्हणाला.

"किती किंमत आहे या दोन्ही वस्तूंची?" राजाने विचारले.

"या दोन्ही वस्तू घेऊन मला एक लाख रुपये द्यावेत, महाराज!" योगी म्हणाला.

ते ऐकून राजाने जास्त विचार केला नाही की मंत्र्याला विचारले नाही आणि योग्याला एक लाख रुपये देऊन त्या दोन्ही वस्तू खजिन्यात ठेवायला सांगितले.

त्या दिवशी रात्री धीमंत राजाला एक स्वप्न पडले. स्वप्नात त्याला एक अत्यंत रूपवती स्त्री सुंदर वस्त्राभूषणे घालून राजवाड्याबाहेर जात असलेली दिसली. राजाने तिला विचारले–"कोण ग बाई तू?"

"मी धनलक्ष्मी आहे." ती स्त्री म्हणाली.

"तू कोठे चाललीस व कां?" राजाने त्या स्त्रीला विचारले.

"तू एक लाख रुपये देऊन एका योग्याकडून एक निरुपयोगी पेला व काठी विकत घेऊन माझा अपमान केला आहेस. म्हणून मी एक क्षणभर देखील रहायला तयार नाही." धनलक्ष्मी म्हणाली.

"तरमग अवश्य जा." राजाने तिच्याकडे थोडेसे दुर्लक्ष करून उत्तर दिले.

प्रहर रात्र उलटल्यावर राजाला एक स्त्री स्पप्नांतच मोठाड बाईबाहेर जात असलेली दिसली.

"कोण ग बाई तू?" राजाने तिला विचारले.

"मी बललक्ष्मी आहे." ती स्त्री म्हणाली.

"तू कां व कोठे निघालीस?" राजाने तिला विचारले.

"धनलक्ष्मी तुला सोडून गेली. आतां तू किती दिवस माझे रक्षण करणार? म्हणून मी एक क्षणभर देखील येथे रहायला तयार नाही." बललक्ष्मीने उत्तर दिले.

"बरं बाई, तू देखील जा!" राजाने विशेष काळजी न दाखवितां उत्तर दिले.

दोन प्रहर रात्र उलटल्यावर राजाला एक म्हातारी राजवाड्यातून बाहेर जात असलेली दिसली.

"कोण ग बाई तू?" राजाने तिला विचारले.

"मी ज्ञानलक्ष्मी आहे." ती स्त्री म्हणाली.

"तू कां व कोठे निघालीस?" राजाने तिला विचारले.

"धनलक्ष्मी व बललक्ष्मी निघून गेल्या-वर मला येथे रहायला जागा कोठे आहे?" ज्ञानलक्ष्मी म्हणाली.

उत्तर दिले.

तीन प्रहर रात्र उलटल्यावर स्वप्नात राजाला देव जातीतली एक स्त्री बाहेर जात असलेली दिसली.

"तू कोण ग बाई?" राजाने तिला विचारले.

"मी धैर्यलक्ष्मी आहे." ती म्हणाली.

राजाने तिला थांबायला सांगितले. म्हणाला–"तू कां सोडून निघालीस मला?"

"तुला सर्व जणी सोडून निघून गेल्या. मी तरी कशाला राहू?" तिने विचारले.

राजा हात धरून म्हणाला–"तुला नाही जाऊ देणार मी. तू असलीस म्हणजे मला धन, बल व ज्ञान सर्व मिळेल."

धैर्यलक्ष्मी स्मित करून म्हणाली–"बरं तर, मी तुझ्या बरोबर सर्व काळ राहीन."

सर्वस्व गेले तरी माणसाने धीर सोडू नये. झोप मोडली तेव्हां राजाच्या चेहऱ्या-वर समाधान झळकत होते.

वेताळाच्या गोष्टी

गोदावरीच्या काठी प्रतिष्ठानपुर पठण नावाचे एक नगर होते. तेथे एके काळी विक्रमादित्य राज्य करीत असे.

विक्रमादित्याच्या दरबारात दररोज शांतिशील नावाचा एक भिक्षु येत असे व दररोज विक्रमादित्याला एक फळ देत असे. विक्रमादित्य ती फळे आपल्या कोशा-ध्यक्षाला देत असे.

एक दिवशी भिक्षू राजाला एक फळ देऊन निघून गेला. त्याच वेळी द्वार-पालकांची नजर चुकवून एक माकड दरबारात शिरले. राजाने ते फळ माक-डाला दिले. माकड ते फळ खाऊ लागले तेव्हां त्याच्यातून एक हिरा खाली पडला.

तो हिरा पाहून राजाला आश्चर्य वाटले. त्याने आपल्या कोशाध्यक्षाला बोलावून विचारले–"मी दररोज तुम्हांला एकेक फळ देत असे. ती फळे काय झाली?"

प्रथम

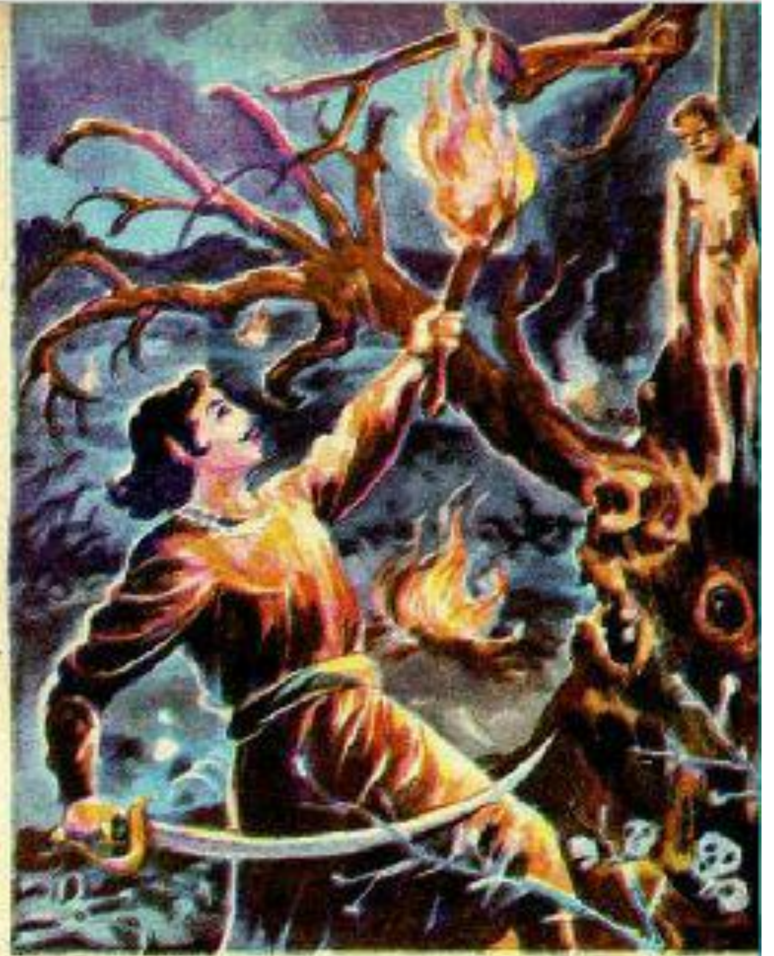
पोचला. तेथे एका झाडाखाली भिक्षु बसलेला दिसला. त्याला पाहून तो म्हणाला– "भिक्षु! मी आलो आहे. सांग, मी कोणते काम करावयाचे आहे?"

राजाला आलेला पाहून भिक्षूला आनंद झाला आणि म्हणाला–"राजा! तू येथून सरळ दक्षिणेकडे जा. तेथे तुला एक शिशवीचे झाड दिसेल. त्याच्या फांदीला एका पुरुषाचे प्रेत टांगलेले आहे. ते घेऊन ये आणि माझ्यासमोर ठेव."

राजा त्याप्रमाणे दक्षिणेकडे निघाला. उजेडासाठी त्याने चितेतले एक जळते लाकूड मशालीसारखे उचलून घेतले. शिशवीच्या झाडाजवळ त्याला अर्धवट जळलेले एक प्रेत झाडाच्या फांदीला लोंबत असलेले दिसले. राजाने झाडावर चढून प्रेताला बांधून ठेवलेली दोरी सोडली, तेव्हां प्रेत एकदम खाली पडले.

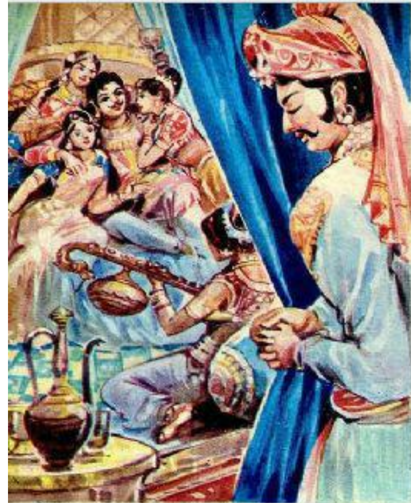
खाली पडल्याबरोबर ते प्रेत गळा काढून रडू लागले. राजाला वाटले की तो अर्धवट मेलेला कोणी दुर्दैवी मनुष्य असला पाहिजे. म्हणून राजाने खाली उतरून त्या प्रेताला हात भार दिला. त्याबरोबर ते प्रेत मोठ्याने हसू लागले.

त्या प्रेतात वेताळ बसलेला आहे ही गोष्ट राजाला माहीत नव्हती. म्हणून त्याने त्या प्रेताला विचारले–"असा कां हसतो आहेस रे? चल माझ्या बरोबर!"

राजाने असे म्हटल्याबरोबर ते प्रेत नाहीसे झाले आणि पुन्हां झाडाला लोंबकळू लागले. राजाने पुन्हां ते खाली पाडले आणि ते खांद्यावर उचलून घेऊन काही बोलल्या शिवाय स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! तुला कंटाळा वाटू नये म्हणून एक गोष्ट सांगतो." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला :–

प्राचीन काळी अंगदेशावर यशःकेतू नामक एक राजा राज्य करीत असे. तो कामदेवासारखा सुंदर होता. त्याने स्वतःच्या पराक्रमाने आपल्या सर्व शत्रूचा पराभव करून सर्व राज्यव्यवस्था आपला

मंत्री दीर्घदर्शी याच्यावर टाकली आणि स्वतः अंतःपुरात सुखोपभोग घेत राहू लागला.

दीर्घदर्शी राज्यात कोठे ही दंगेधोपे होऊ नयेत याची काळजी बाळगीत असे. तो एक अत्यंत स्वामिभक्त सेवक होता. तरी राजाच्या काही दरबारी लोकांनी त्याच्या विरुद्ध राजाचे कान भरले त्यांनी राजाला असे समजावून सांगितले की मंत्र्याने राजाला भोगविलासात मग्न ठेवून राज्यसूत्रे स्वतःच्या हातात कायमची रहावी यासाठी प्रयत्न सुरू केला आहे.

दीर्घदर्शीला दरबारी लोकांचे ते कार-स्थान कळले. त्याला फार वाईट वाटले. ती आपल्या बायकोला म्हणाला–"राजा भोगविलासात गुरफटला आहे आणि माझ्या शिरावर राज्याचा भार आहे. हे काम करीत असता रिकामटेकडे लोक तोंडाला येईल ते महाराजांना जाऊन सांगत आहेत. हे सर्व खोटे असले तरी दुर्लक्ष करून चालणार नाही. तेव्हां आता मी काय करू?"

ते ऐकून मंत्र्याची बायको मेधाविनी नवऱ्याला म्हणाली–"तुम्ही तीर्थयात्रेचे नाव सांगून देशाटनाला निघून जा. असे केल्यास तुमच्यावर केलेला आरोप खरा नाही हे स्पष्ट होईल. नंतर महाराजांना स्वतः सर्व राज्यभार आपल्या शिरावर घ्यावा लागेल व भोगविलासात पडून रहायला वेळ मिळणार नाही."

दीर्घदर्शीला बायकोचा सल्ला पसंत पडला. त्याने महाराजांना विनंती केली की महाराज, शरीर चालू आहे तोपर्यंत तीर्थयात्रा करून यावे, असे म्हणत आहे. उतारवयात ते शक्य होणार नाही."

राजाने होकार दिला. दीर्घदर्शी एकटा देशाटनाला निघाला. तो कोठे व कसा जाणार आहे, हे राजाला कळविले नाही. काही दिवस प्रवास केल्यावर दीर्घदर्शी समुद्रकाठच्या पुंड्र देशात येऊन पोचला. तेथे निधिदत्त नावाच्या एका व्यापाऱ्या बरोबर सुवर्णद्वीपास निघाला. त्याचे गलबत काही दिवसांनी सुवर्णद्वीपात पोचले. तेथे दोघांनी व्यापार करून खूप पैसे मिळविले.

परत येताना दीर्घदर्शीला एक विचित्र दृश्य दिसले. एका लाटेबरोबर समुद्रातून एक मोठा अद्भुत वृक्ष वर आला. तो वृक्ष सोन्याचा होता. फांद्या पोवळ्याच्या होत्या आणि फळे हिऱ्या व मोत्यांची होती. त्या झाडाच्या टोकाला एका रत्नशय्येवर एक अनुपम सुंदर स्त्री बसून गाणे म्हणत होती. दीर्घदर्शीची नजर त्या स्त्रीवर पडल्या-बरोबर तो वृक्ष त्या स्त्रीसह समुद्रात अदृश्य झाला.

दीर्घदर्शीला चकित झालेला पाहून गल-बतातले खलाशी म्हणाले–"अहो आम्ही कित्येकदा हे दृश्य पाहिले आहे."

ती यात्रा संपल्यावर दीर्घदर्शी आपल्या मित्राचा निरोप घेऊन स्वदेशी परत आला.

दीर्घदर्शी एकाएकी निघून गेला होता आणि एकाएकीच परतला. ती बातमी कळल्यावर राजा यशःकेतू स्वतः आपल्या मंत्र्याच्या स्वागतासाठी सामोरा गेला आणि तीर्थप्रवासाचे वर्णन विचारू लागला.

दीर्घदर्शी प्रवासात त्याला जेजे अनुभव आले ते सर्व निवेदन करून शवटी म्हणाला–

"महाराज! मी अगदी अविश्वसनीय, परंतु प्रत्यक्ष डोळ्यांनी पाहून आलेले एक दृश्य आहे, ते सांगतो." त्याने त्या सुंदर वृक्षाची व त्यावर त्याने पाहिलेल्या एका अपूर्व सुंदरीची गोष्ट सांगितली.

त्या अपूर्व सुंदरीच्या सौंदर्याचे वर्णन ऐकून राजा म्हणाला–"मित्रा! मी त्या सुंदर स्त्रीला पाहणार आहे. तेथे कसे जावयाचे हे सांग राज्याचा सर्व भार या घटकेपासून तुझ्या शिरावर राहील." असे सांगून राजाने मंत्र्याला निरोप दिला.

दुसऱ्या दिवशी यशःकेतू साधूचा वेष करून कोणाला काही कळविल्याशिवाय निघून गेला. राजाने पुंड्र देशात पोचल्यावर

लक्ष्मीदत्त नावाच्या एका व्यापाऱ्याबरोबर स्वर्णद्वीपात जायला निघाला.

त्यांचे गलबत एक दोन दिवस प्रवास केल्यावर समुद्राच्या मध्यभागी पोचले असता एकाएकी तो अद्‌भुत वृक्ष समुद्रातून वर आला. त्या वृक्षावर वीणा वाजवीत गाणारी ती अपूर्व सुंदरी होती. त्या स्त्रीला पाहून राजा तिच्यावर मुग्ध झाला व विचार करू लागला त्याच वेळी तो वृक्ष समुद्रात बुडू लागला. राजाने त्याच्या पाठोपाठ समुद्रात उडी मारली.

समुद्राच्या तळाला राजाला एक सुंदर शहर दिसले. तेथे त्याला एकदेखील मनुष्य-प्राणी दिसला नाही. त्याने सर्व शहर पालथं घातले एका सुंदर राजवाड्यात पाऊल टाकताच त्याला ती अपूर्व सुंदरी एका सुंदर शय्येवर बसलेली दिसली.

राजाला पाहून ती सुंदर स्त्री एकदम उठून बसली व जवळ येऊन म्हणाली– "कोण आपण? या पाताळ लोकात कसे काय आलात? आपला वेष एकाद्या तपस्वी मुनीसारखा आहे, परंतु आपले रूप राज-पुरुषाला शोभेलसे आहे!"

राजा म्हणाला–"हे सुंदरी! मी अंग-देशाचा राजा आहे. मी तुझ्या रूपलावण्या-विषयी एका मित्राकडून ऐकले. तुझ्या दर्शनासाठी मी आपले राज्य सोडून आलो आहे. तू कोण? आणि येथे कशी काय?"

"मी मृगांकसेन नावाच्या एका विद्या-धराची कन्या मृगांकवती. माझे वडील मला एकटीला येथे सोडून निघून गेले. मी येथील कल्पवृक्षावर चढून मधून मधून समुद्रावर येते." ती अपूर्व सुंदरी म्हणाली.

त्यानंतर राजाने गोडगोड बोलून त्या अपूर्व सुंदरीचे मन हिरावून घेतले. तिने एका अटीवर त्याच्याशी विवाह करून घेण्यासदेखील मान्यता दिली. ती म्हणाली– "मी दर अष्टमीला व चतुर्दशीला तुझ्या स्वाधीन राहणार नाही. मला वाटेल तिकडे जाईन. परंतु तुम्ही मला तू कोठे जातेस हे विचारतां कामा नये."

राजाने ती अट मान्य केली. दोघांनी गांधर्व विवाह करून घेतला एक दिवशी मृगांकवती राजाला म्हणाली–"मी एका आवश्यक कामाने कोठे तरी जात आहे. मी परत येईपर्यंत तुम्ही येथेच रहा. परंतु येथल्या बावडीत कधी उतरू नका. उतरलात तर सरळ भूलोकात जाल." असे सांगून व राजाला सावध करून मृगांकवती निघून गेली.

ती कोठे जात आहे हे पाहण्यासाठी राजा तिच्या पाठोपाठ निघाला. राजासमोरच एका ब्रह्मराक्षसाने मृगांकवतीला गिळले. राजाला इतका राग आला की त्याने ताबडतोब तलवार उपसून त्या ब्रह्मराक्ष-साचे मुंडके उडविले. परंतु क्रोध थोडा शांत झाल्यावर राजाला पश्चात्ताप वाटू लागला.

इतक्यात राक्षसाच्या शरिराला फाडून मृगांकवती बाहेर आली. राजाने तिला विचारले–"मी पाहतो आहे हे खरे आहे की फक्त स्वप्नच आहे?"

"महाराज! हे स्वप्न नाही. हा एक शाप होता. मी दर अष्टमीला व चतुर्दशीला शिवपूजेला जात असे. एका चतुर्दशीला गौरीची पूजा करीत असता मला फार उशीर झाला. माझे वडील माझी वाट पहात होते. एक थेंबभर पाणीदेखील प्याले

नाहीत. म्हणून मी आल्यावर त्यांनी मला शाप दिला की प्रत्येक अष्टमीला व चतुर्दशीला मला एक ब्रह्मराक्षस गिळून टाकील आणि त्याचे पोट फाडून मी बाहेर येईन त्यांनी मला असे देखील सांगितले होते की त्या ब्रह्मराक्षसाला कोणी ठार केला तर मला शापमुक्ती मिळेल. आता मी शापमुक्त झाले आहे. आता तू आपल्या गावी परत जा व मी आपल्या बाबांकडे परत जाते." मृगांकवती म्हणाली.

राजाने फक्त एकच आठवडा तिच्या-बरोबर सहवास करण्याची इच्छा प्रगट केली. नंतर सहा दिवस मनमोकळे

पणाने दोघं बरोबर राहली. सातव्या दिवशी राजा मृगांकवतीला बोलण्यात भुलवून बावडीजवळ घेऊन आला. निरोप घेण्यापूर्वी दोघांनी परस्परांना आलिंगन दिले. संधीसाधून राजाने मृगांकवतीसह विहिरीत उडी मारली आणि दोघे यश:केतूच्या राजधानीच्या एका विहिरीत येऊन पोचली. भूलोकात आल्यावर मृगांकवतीचे विद्याधरत्व नाहीसे झाले व ती एक सामान्य मानवी झाली. राजाला परमानंद झाला.

या सर्व गोष्टी दीर्घदर्शीने स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिल्या होत्या. त्या दिवशी रात्री घरी पोचल्यावर त्याची हृदयक्रिया बंद पडून तो स्वर्गलोकी निघून गेला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला— "राजा, दीर्घदर्शीला अकाली मरण येण्याचे कारण काय? राजाने परत येऊन त्याच्याकडून राज्य परत घेतले म्हणून? की त्या अपूर्व सुंदरीशी विवाह करण्याची इच्छा त्याच्या मनात होती म्हणून? या प्रश्नांची तुझ्या डोक्याची शंभर छकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

तेव्हां विक्रमादित्य म्हणाला—"दीर्घदर्शीच्या मृत्यूची कारणे या दोन्ही पैकी एक ही नाहीत. राजाने सुखभोग करीत असता राज्याचा सर्व भार दीर्घदर्शीवर टाकला होता. आता मृगांकवती सारख्या सुंदरीच्या प्रेमात गुरफटल्यावर आपल्याला सुटका मिळणे शक्यच नाही. तेव्हां राजाने खोटा आरोप लावणाऱ्यांवर विश्वास करून त्याचा अपमान करण्याचे योजले होते. आतां तर तो वाटेल त्या गोष्टीवर विश्वास करू शकेल व आपला अपमान करून तुरुंगात टाकील. तो विचार त्याच्या मनाला असह्य झाल्यामुळे त्याच्या हृदयाला इतका मोठा धक्का बसला की त्याचे एकाएकी प्राणोत्क्रमण झाले."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व पुन्हा झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

मीच जिंकलो

अरबस्तानातल्या एका गावी अली मुहम्मद नावाचा एक भला माणूस रहात असे. कोणाला कधी तो त्रास देत नसे. म्हणून लोक त्याला भोळा म्हणत.

एकदा त्याचे दोन मित्र त्याला भेटायला आले. ते बोलता बोलता म्हणाले की त्यांना भुताप्रेतांची फार भीती वाटते. अली मुहम्मदने त्यांना समजावून सांगितले की ती एक खुळी समजूत आहे. तेव्हां अलीचे मित्र त्याला म्हणाले—"गावाच्या पश्चिमेकडच्या डोंगरात झाडावर भुताप्रेतांचे एक ठाणे आहे."

"खोटे, अशक्य!" अली म्हणाला.

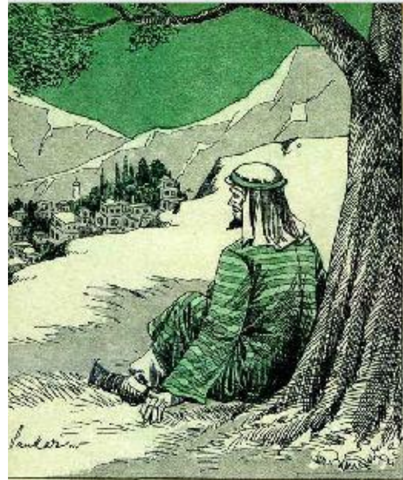
"तू हे खोटे आणि अशक्य म्हणून सुटणार नाहीस. अमावास्येला रात्री काळोखात दिव्याबत्तीशिवाय तू त्या झाडाखाली राहून दाखविले पाहिजेस. आहे कबूल?" दोघां मित्रांनी त्याला विचारले.

"मला मान्य आहे. मी एकटा दिवाबत्तीशिवाय काळोखात अमावास्येच्या रात्री त्या झाडाखाली बसतो." अली म्हणाला.

"ठीक, तरमग उद्याच अमावास्या आहे. उद्या रात्री दिव्याबत्तीशिवाय तू सकाळपर्यंत जिवंत राहलास तर आम्ही तुला एक मेजवानी देऊ, नाही तर तू आम्हांला दिली पाहिजेस." अलीचे दोस्त त्याला म्हणाले.

दुसऱ्या दिवशी तिघे मित्र संध्याकाळी डोंगर चढून गेले. काळोख पडल्यावर एकट्या अलीला त्या झाडाखाली सोडून दोघे मित्र गावात परत निघाले.

निघताना दोघे अलीला म्हणाले— "उद्यां सकाळी आम्ही तुला येथून घेऊन जाऊ, तू जिवंत असलास तर, नाही तर मृतावस्थेत! आहे ना कबूल?" असे सांगून दोघे मित्र निघून गेले.

ते गाव डोंगराच्या पायथ्याला होते. दिवे लागले होते. थोड्या वेळाने थंडी पडू लागली. ओससुद्धा पडू लागली.

अली मुहम्मदला भूक लागली व थंडी-मुळे भूक वाढत गेली. भूक आणि थंडी यांपासून होणाऱ्या कष्टापेक्षा का भुतांचा त्रास जास्त आहे? उजाडल्यावर पैज जिंकून त्या दोघांच्या वांट्याची पक्वान्ने आपणच संपवून ही तूट भरून काढू असे विचार त्याच्या डोक्यात चालू होते.

रात्र वाढत गेली तसतसे गावातले दिवे एका मागून एक दिसेनासे झाले. तरी एका वाड्याच्या खिडकीतून दिवा जळत असलेला त्याला दिसला. त्या खोलीत रात्रभर कोण जागरण करीत असेल बुवा, या गोष्टीचा विचार करीत अली मुहम्मदने सारी रात्र जागून काढली.

उजाडल्यावर अली मुहम्मदचे मित्र खेचरावर बसून आले.

"मित्र हो! मी पैज जिंकली. मला भूक लागली आहे, तेव्हां मेजवानीची तयारी करा." अली आपल्या मित्रांना म्हणाला.

"ओहो, तू जिंकलीस पैज? आम्ही घातलेल्या सर्व अटी तू पाळल्यास का नाही ते आम्ही पाहतो पहिल्याने." मित्र म्हणाले.

"अरे, हे काय बोलणे झाले? मी रात्र-भर त्या झाडाखाली काळोखात एकटा बसून होतो, आणखी कोणत्या रे अटी?" अलीने चकित होऊन विचारले.

"अगदी काळोखात रात्र काढलीस तू?" मित्रांनी विचारले.

"होय, माझ्या जवळ दिवाबत्ती काही नव्हते!" अली म्हणाला.

"तुझ्याजवळ दिवाबत्ती नव्हती, तर त्यात काय? आम्हांला हे कळले आहे व आम्हांला ते चांगले माहीत पण आहे की गावतल्या एका घरातल्या खोलीत रात्रभर मेणबत्ती जळत होती. त्या मेणबत्तीच्या उजेड तुला खिडकीतून दिसला नाही?"

अली चकित होऊन म्हणाला—"होय, मेणबत्तीची ज्योत दिसली खरी!"

"तरमग तू हारलास. तूच मेजवानी दिली पाहिजेस?" मित्र म्हणाले.

"कोणी एका मैलावर कोठे मेणबत्ती पेटवून ठेवली तर तो उजेड माझ्यापर्यंत कसा काय पोचणार?" अलीने आश्चर्य-चकित होऊन विचारले.

"ती मेणबत्ती एका मैलावर असो की दोन मैलावर, त्या मेणबत्तीची ज्योत तुला दिसत होती. मग तू रात्रभर पूर्ण काळो-खात दिव्याबत्तीशिवाय होतास हे कसे मानावयाचे?" मित्रांनी विचारले.

हे सर्व कारस्थान त्या मित्रांचेच होते, हे ओळखायला अलीला वेळ लागला नाही. तेव्हां तो आपल्या मित्रांना म्हणाला—"तुमच्या म्हणण्याप्रमाणे मी पैज हारलो. उद्यां माझ्या घरी या तुम्ही मेजवानीला." असे सांगून तो घरी निघून गेला.

अलीच्या मित्रांना वाटले की गडी फसला. आज त्याच्या पैशावर फुकटात मेजवानी उडवायला मिळणार. दोघे जेव-णाच्या वेळी अलीच्या घरी येऊन पोचले. तोपर्यंत अलीने पोटभर जेवून घेतले होते.

मित्र आल्याबरोबर अलीने पुढे येऊन बसायला सांगितले आणि त्यांच्याशी इकडच्या तिकडच्या गप्पा सुरू केल्या.

बराच वेळ गप्पा चालू होत्या. तेव्हां दोघां मित्रांच्या पोटात कावळे कोकलू लागले. एक जण म्हणाला—"काय रे! अजून सैपाक तयार झाला नाही वाटते?"

अली लगेच उठून आत गेला व थोड्या वेळाने येऊन म्हणाला—"अजून तयार झाला नाही बुवा!"

पुन्हा गप्पा सुरू झाल्या. थोड्या वेळाने अली आत जाऊन आला व म्हणाला—सैपाक होतो आहे मित्र हो!"

दुपार होऊन गेली. अलीच्या मित्रांना खूप भूक लागली होती. मेजवानी उड-विण्याच्या हेतूने ते घरून काही खाऊन पिऊन निघाले नव्हते. अली मधून मधून

आत जाऊन येई व "अजून सैंपाक झाला नाही. हा, होत आला आतां, आणखी थोडा वेळ थांबले पाहिजे." असेच काही तरी सांगे. परंतु नक्की किती वेळ लागेल हे त्याने सांगितले नाही.

शेवटी एक जण म्हणाला–"उशीर झाला तरी हरकत नाही. सैंपाक उत्तम झाला पाहिजे?"

अलीने निरनिराळी नावे सांगितली. म्हणाला–"कोफ्ता, खुरमा, शोरबा, सालन, बिरयाणी आणि आणखी काय काय सांगू?" त्याने एक लांबच लांब यादीच दिली. नावे ऐकूनच दोघांच्या तोंडाला पाणी सुटले. गप्पा चालू होत्या. तीन वाजून मग चारदेखील वाजले. अली पुन्हां आत जाऊन आला व म्हणाला–"अगदी होत आली सर्व तयारी."

पण अलीच्या मित्रांना आता धीर धरवेना. दोघे उठून उभे राहले व म्हणाले–"आपण पाहून येणार बुवा, काय काय पदार्थ तयार झाले आहेत."

"तुम्हांला माझ्या बोलण्यावर विश्वास नसेल तर या खुशाल पाहून स्वतःच्या डोळ्यांनी!" अली म्हणाला.

दोघे अली बरोबर सैंपाक घरात गेले. एका मोठ्या पातेल्यात मांस शिजायला ठेवलेले होते. पण चुलीत लाकडे नव्हती. एक मेणबत्ती जळत होती."

"काय रे या मेणबत्तीवर सैंपाक कसा होणार? तू काय आम्हांला मूर्ख किंवा खुळे समजत होतास की काय? ही सर्व तुझी लबाडी आहे!" दोघे ओरडले.

"मित्र हो! तुम्ही तरी काय खुळ्या-सारखे बोलता आहां? एका मैलावरून ज्या मेणबत्तीच्या उजेडाला पाहून भुते पळाली त्या मेणबत्तीवर सैंपाक होणार नाही म्हणता? माझे जेवण झाले आहे. मला गर्दी नाही. तुम्ही थोडा वेळ थांबलात तर तुम्हांला मी नक्कीच मेजवानी देईन." अली म्हणाला.

ते ऐकून अलीचे मित्र मान खाली घालून आपापल्या घरी निघून गेले. खरी पैज कोणी जिंकली हे स्पष्टच आहे!

लौकिक ज्ञान

एका गावी चार तरुण युवक रहात होते. ते लहानपणापासून बरोबर वाढलेले होते. त्यांचे शिक्षण वगैरे पण बरोबरच झाले होते. त्यांच्यापैकी तिघांना तीन तऱ्हेच्या विद्या अवगत होत्या. त्या त्यांनी शिकून घेतल्या होत्या.

चवथा मित्र अक्षरशून्य होता. त्याला एकदेखील विद्या अवगत नव्हती. परंतु धक्के टोणपे खाऊन त्याने लौकिक ज्ञान पुष्कळ मिळविले होते.

काही काळ लोटल्यावर सुशिक्षित तिघां मित्रांनी देशाटन करण्याचे ठरविले व निघाले. निरनिरळ्या देशांचा राजांना आपल्या विद्येचा प्रताप दाखवून पैसे मिळ-विण्याच्या विचाराने ते निघाले होते.

त्या तिघांबरोबर चवथा अशिक्षित मित्र, त्यांनी त्याला बरोबर यायला बोलाविले नव्हते तरी निघाला. परंतु तिघांना ते आवडले नाही. म्हणून ते त्याला म्हणाले–"अरे वेड्या! आमच्या बरोबर येऊन तुला काय मिळणार रे? आम्ही आपल्या विद्येचे प्रदर्शन करून राजाला खूष करू. आम्हांला नक्कीच राजदरबारी नोकरी मिळेल! पण तुला काय मिळणार? तुला थोडे फार लौकिक व्यवहार ज्ञान आहे, हे आम्ही मानतो. पण लौकिक ज्ञान नसणारा राजदरबारी कोणी असतो का? म्हणून तुझी तेथे मुळीच गरज भासणार नाही. तू परत फिर."

चवथा आपल्या मित्रांना नम्रपणे गया-वया करीत म्हणाला–"मला एकट्याला सोडून जाऊ नका. लहानपणापासून आज-पर्यंत आपण एकत्र राहलो आणि आज तुम्ही मला एकट्याला सोडून गेलात तर कसे चालेल? तुम्हांला राजदरबारी मिळालेला मान पाहून मला आनंदच होईल

कु. कुसुम कारखानीस

व मी तो चार चौघांसमोर वर्णन करून सांगेन ही."

चवथ्या मित्राला सोडून जाणे अशक्य वाटले तेव्हां ते तिघे मित्र त्याला बरोबर घेऊन निघाले.

थोडे अंतर चालून गेल्यावर त्याना एका दाट रानातून जावे लागले. एका जागी हाडांचा ढीग पडलेला होता. तिघां पंडितां-पैकी एक जण म्हणाला–"ही हाडे एका सिंहाची दिसत आहेत. मी यांना जोडून सिंहाचा सांगाडा उभा करतो." असे म्हणत त्याने खरोखरच सिंहाचा सांगडा तयार केला.

दुसरा म्हणाला–"मी मंत्र टाकून या सांगाड्यावर मांस व कातडे चढवितो. रक्त प्रसरण सुद्धा सुरू करून दाखवितो." असे सांगून त्याने त्याप्रमाणे सिंहाचे शरीर बनविले.

तेव्हां तिसरा पुढे येऊन म्हणाला–"मी मंत्राने या शरीरात प्राण ओततो. तुम्हां दोघांच्या विद्येपेक्षां माझी विद्या जास्त महत्वाची आहे."

ऐकून चवथा म्हणाला–"मित्रा! तू तो मंत्र टाकण्याचा विचार सोड. सिंह एक क्रूर रानटी जनावर आहे. सिंह जिवंत होऊन समोर उभा राहला तर तो आपणां चौघांना खाऊन टाकील."

तिसरा पंडित आपल्या विद्येच्या तोऱ्यात रागाने म्हणाला–"मला जी मंत्रविद्या प्राप्त आहे त्या विद्येचा मी प्रयोग करू लागलो तर तू मध्ये अडवा येणार होय? ते मी ऐकणार नाही. मी किती कष्ट सहन करून ही विद्या संपादन केली आहे! ती काय निरुपयोगी आहे?"

"तुला जे करायचे असेल ते कर माझी 'ना' नाही. परंतु त्यापूर्वी मला झाडावर चढून बसू दे. असे सांगून तो चटकन झाडावर चढून बसला.

तिसऱ्या पंडिताने आपल्या मंत्राचा प्रयोग केल्याबरोबर सिंह जिवंत झाला आणि मोठ्या गर्जना करून त्याने त्या तिघां मित्रांच्या अंगावर उडी टाकली आणि तिघांना ठार केले.

लोभाचे फळ

एका गावातल्या देवळात एक गरीब पुजारी होता. त्याला खूप पैसे मिळविण्याचा लोभ झाला. लोकांकडून पैसे उकळण्यासाठी त्याने एक उपाय योजला. तो उपाय सुचल्या-बरोबर त्या वेळेपासून त्याने देवळात जायचा विचार सोडला आणि घरीच राहू लागला.

गावकऱ्यांनी त्या पुजाऱ्याला जाऊन देवळाचे दार बंद कां असे विचारले.

पुजारी अगदी असहाय झाल्याचे सोंग करून म्हणाला–"अहो, मी तरी काय करू? काल रात्री रामाने मला स्वप्नात दर्शन देऊन सांगितले की मी फार गरीब असल्यामुळे तो या देवळात रहायला तयार नाही आणि आणखी कोठे तरी जाण्याचा त्याचा विचार आहे. तेव्हां मी त्याला नम्रपणे विनंती केली की देवा, तू माझ्या गरीबीसाठी हे देऊळ सोडून जाण्याची गरज काय? गावातली थोर श्रीमंत मंडळी माझे दारिद्र्य नक्कीच दूर करतील."

पुजारी म्हणाला ते ऐकून गावकऱ्यांनी परस्परांचा सल्ला घेऊन ठरविले की या पुजाऱ्याला देवळात पाठविले तर देव रागावेल. याच्या जागी कोणातरी श्रीमंत पुजाऱ्या-लाच नेमावे. त्याप्रमाणे त्यांनी त्या गरीब पुजाऱ्याच्या जागी एका श्रीमंत पुजाऱ्याला नेमले.

पुजाऱ्याला त्याच्या कर्माचे फळ भोगावे लागले.

खलीफांचे स्वप्न

बगदादला हारुनुल रशीद खलीफांचे राज्य होते. एकदां खलीफा मक्केच्या यात्रेला गेले होते. ते परत आले त्याच दिवशी रात्री त्यांना एक स्वप्न पडले. स्वप्नात खलीफांना दोन पैगंबर दिसले. त्यांचे आपसात संभाषण चालू होते. एका पैगंबराने विचारले–"या वर्षी हज यात्रेला किती लोक आले होते?"

दुसऱ्या पैगंबरांनी उत्तर दिले–"दहा लाख यात्री तरी आले असतील!"

"त्यांच्या पैकी किती जणांची यात्रा सफल झाल्यासारखी तुम्हांला वाटते?" पहिल्या पैगंबरांनी विचारले.

"एकाची यात्रादेखील यशस्वी झाली नाही. परंतु हज यात्रेला आल्या शिवायच एकाची यात्रा खुदा तालाला फार आवडली." दुसरे पैगंबर म्हणाले.

"दहा लाख यात्री स्वत: येऊन अल्लाची मेहरबानी मिळवू शकले नाहीत आणि घर बसल्या अल्लाची मर्जी कबूल करवून घेणारा तो पुण्यवान मनुष्य कोण आहे, बरे?" पहिल्याने विचारले.

"त्याचे नाव इस्माईल आहे. तो बसऱ्याला हारूनमिया गल्लीत राहतो." दुसरे पैगंबर म्हणाले. त्याच वेळी खलीफांची झोप मोडली. ते अंथरुणावर उठून बसले व खुदाची मर्जी संपादन करून घेणारा तो पुण्यात्मा कोण बरे असेल, व त्या पुण्यवान पुरुषाचे दर्शन घडले तर आपल्याला देखील पुण्यलाभ होईल.

दुसऱ्या दिवशी खलीफा एका सामान्य माणसाचा पोशाख करून बसरा नगराला निघाले. बसऱ्याला हारूनमिया गल्ली सहजी त्यांना सांपडली. त्या गल्लीत पोच-ल्यावर त्यांनी एक इसमाला विचारले–"काय हो, या गल्लीत कोणी इस्माईल नावाचे गृहस्थ राहतात का?"

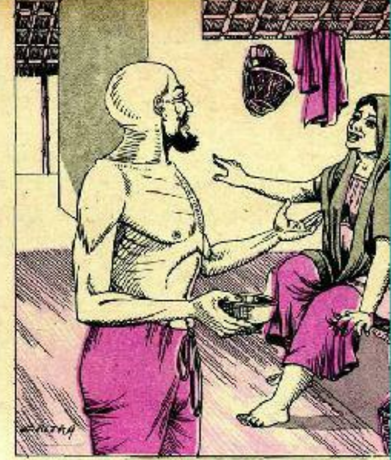
वरपासून खालपर्यंत आश्चर्यचकित नजरेने पाहिले आणि म्हणाला–"इस्माईलचे घर या गल्लीच्या टोंकाला आहे."

गल्लीच्या टोंकाला खलीफांना एक झोपडे दिसले. झोपडीसमोर जमिनीवर बसून एक चाळीस पन्नाशीतला माणूस पादत्राणे शिवीत असलेला दिसला. त्याला खलीफांनी विचारले–"काय हो, इस्माईल कोठे राहतात?"

"याच गरीबाला इस्माईल म्हणतात. आपण कोण? आपली पादत्राणे शिवायची आहेत का?" त्या माणसाने खलीफांना विचारले.

ते ऐकून खलीफांना आश्चर्याचा धक्काच बसला. खलीफा त्याच मन:स्थितीत म्हणाले–"मी पादत्राणे शिववून घ्यायला आलो नाही. परंतु हे सांग, तू मक्केला जाऊन आलास का? कशी काय हजयात्रा झाली?"

इस्माईल एक लांब सुस्कारा सोडून म्हणाला–"मालक! मी हजयात्रेला जायचे ठरवून दररोज एक नाणे शिलकेत टाकीत गेलो आणि यावर्षी यात्रेपुरते पैसे जमापण झाले. हजयात्रेचा दिवस उजाडला. परंतु खुदातालाची मर्जी निराळीच होती. यात्रेला निघण्यापूर्वी एकच दिवस आधी ती गोष्ट

घडली. असे झाले, माझ्या बायकोला डोहाळे लागले होते. तिला एक न एक वस्तू खावीशी वाटे. यात्रेला निघण्याच्या अदल्या दिवशी ती म्हणाली–"शेजारच्या घरी शोरबा तयार करीत आहेत. त्याचा सुगंध येतो आहे. त्यांच्या कडून मागून थोडा घेऊन या."

"मी आपल्या बायकोची किती समजूत घातली की आपला शेजारी रजाक आपल्या सारखाच एक गरीब आहे. तो किती कष्टाने कोठून तरी मांस घेऊन आला असेल. ते त्या दोघां नवरा बायको पुरेसे जेमतेम असेल. त्यात आपण वांटेकरी होणे बरोबर नाही." परंतु माझ्या बायकोने फार

विनवण्या करून थोडासा वासापुरता तरी शोरबा मागून आणायला आग्रह केला.

"मी बायकोची इच्छा पुरी करण्यासाठी एक भांडे घेऊन रजाककडे गेलो.

"मी त्याला विचारले–"रजाक साहेब! माफ करा, तुम्हांला माहीतच असेल, माझ्या बायकोला डोहाळे लागले आहेत. तिने शोरबा आणायला मला पाठविले आहे. मेहेरबानी करून थोडा शोरबा द्या.

तेव्हां डोळ्यात पाणी आणून रजाक म्हणाला–"इस्माईल साहेब! अहो, ते मांस आपण माणसांनी खाण्यासारखे नाही."

"कसे ही असेल तरी चालेल. थोडे द्याच!" मी म्हटले.

रजाक भीत भीत म्हणाला–"बडेमिया! गेले चारपाच दिवस आम्ही नवराबायको व मुले अक्षरशः फाका करीत आलो. मुलांना भुकेने तडफडत असलेले पाहून घराबाहेर पडलो. एका जागी एक गाढव मरून पडलेले दिसले. त्याच्या मांडीचे मांस कापून घेऊन आलो आणि शोरबा तयार केला. कुराण

तेव्हां उचित किंवा अनुचित विचार करू नये व मिळेल ते खाऊन स्वतःचा प्राण वांचवावा असे लिहिले आहे."

"रजाक म्हणाला ते ऐकून माझे मन विरघळले. आजपर्यंत मीच सर्वांत गरीब आहे असे समजत होतो. परंतु रजाक मियाची गोष्ट ऐकून मी घरी परत आलो आणि मक्केच्या यात्रेसाठी जे पैसे जमविले होते, ते सर्व रजाक मियाला दिले आणि व्यापार धंदा करून उदरनिर्वाह चालवायला मी त्याला सांगितले."

ते सर्व ऐकून खलीफा म्हणाले–"हे धर्मात्मा! या वर्षी दहा लाख लोक मक्का यात्रेला आले होते. त्या सर्वांचे पुण्य तुला एकट्याला लाभले आहे. ही गोष्ट स्वप्नात मला पैगंबरांनी सांगितली. म्हणून मी तुझा शोध काढीत येथवर आलो. मी बगदादचा खलीफा हारूनुल रशीद आहे." इस्माईल अवाक् होऊन खलीफांकडे पाहू लागला.

पापाचे मूळ

एकदा एका पंडिताच्या मनात पापाचे मूळ काय याविषयी शंका उत्पन्न झाली. त्याने कित्येकांना त्या प्रश्नाचे उत्तर विचारले, परंतु त्याला समाधानकारक उत्तर मिळाले नाही. म्हणून त्याने काशीस जाऊन तेथल्या पंडितांना त्याचे उत्तर विचारून घ्यायचे ठरविले.

वाटेत त्याला एका गावाबाहेर एक देऊळ दिसले. देवळाजवळ एक लहानशी झोपडी होती. झोपडीत जाऊन पंडिताने तो काशीयात्रेला जात असल्याचे सांगून त्याचे कारण सांगितले आणि सैंपाक करायला थोडी जागा मागितली.

त्यावर तो गरीब मनुष्य म्हणाला–"पंडितवर्य! आपण देवळातच सैंपाक करावा व सभामंडपात विश्रांती घ्यावी. मी आलोच पाठोपाठ आपल्या मदतीला."

त्यानंतर थोड्या वेळाने तो गरीब मनुष्य एक ताट वाढून घेऊन आला आणि म्हणाला–"पंडितवर्य! आपण जेवून घ्यावे म्हणजे माझे व्रतदेखील पुरे होईल. मी हे व्रत पुरे करण्यासाठी कित्येक वर्षांपासून आठशे गिन्या जमविल्या आहेत.

"मूर्खा! तू वाढून आणलेले जेवण मी जेवलो तर मला पाप लागेल?" तो पंडित म्हणाला.

"मी जमविलेल्या सर्व गिन्या आपणांस दक्षिणा म्हणून देणार आहे." तो गरीब मनुष्य म्हणाला.

तेव्हां ब्राह्मण काही एक न बोलतां जेवला. त्यानंतर तो गरीब मनुष्य म्हणाला–"पंडितवर्य! आपणांस आतां पापाचे मूळ कळलेच असेल. पापाचे मूळ लोभ आहे. आतां आपण त्यासाठी काशी जाण्याची गरज नाही. घरी परत जावे."

कोण पापी ठरला?

एका गावी धनगुप्त नावाचा व्यापारी रहात असे. त्याने नीती अनीती, औचित्य अनौचित्य कशाचा ही विधिनिषेध न ठेवून कोटघावधी रुपये मिळविले. धन-गुप्तासारख्या प्रतिष्ठित व्यापाऱ्याला आपला आदर्श मानून त्याच्या मदतीने अनेक व्यापारी लक्षाधीश झाले.

उतारवय झाल्यावर धनगुप्ताला स्वर्गाची काळजी वाटू लागली. त्याने आयुष्यभर पापच केले होते आणि पापाशिवाय दुसरे काही केले नव्हते. निदान म्हातारपणी थोडे पुण्य करून स्वर्गारोहण करता आले तर करावे या हेतूने त्याने तीर्थयात्रा करण्याचे योजले.

धनगुप्त तीर्थयात्रेला निघाल्याची गोष्ट कळताच त्याच्या पावलावर पाऊल ठेवून चालणाऱ्या दोघां तिघांच्या मनात पण तीर्थयात्रा करण्याचा विचार आला आणि तिघे त्याच्याबरोबर तीर्थयात्रेला निघाले. परंतु त्यांना एक गोष्ट माहीत होती. धनगुप्त कोणते ही काम फायद्याशिवाय करीत नाही. तीर्थयात्रेत देखील काही तरी स्वार्थ साधण्याचा त्याचा विचार असणार हे त्यांनी ओळखले. पुण्य मिळो, किंवा न मिळो, धनगुप्ताला इतर गोष्टीचा जो लाभ होईल त्यात वांटेकरी होण्यासाठी का होईना तिघे बरोबर निघाले.

चौघे बरोबर गेले की यात्रा खर्च थोडा फार कमी होणारच. कोणी कधी आजारी पडला तर इतर तिघे मदत करू शकतील. धनगुप्तने असा विचार करून तिघांना बरोबर घेतले.

त्यांनी सर्वात आधी रामेश्वरची यात्रा करण्याचे ठरविले. रामेश्वर संपवून नंतर काशीला जाता येईल असा त्यांनी विचार केला. काशीच्या मानाने रामेश्वर तसे थोडे जवळ पण होते व [illegible] तितकी त्रासाची नव्हती. त्या गावात रामू नावाचा एक महार रहात असे. तो तीनदा रामेश्वर यात्रा करून आला होता. त्याला बरोबर घेतले तर रामेश्वरचा रस्ता दाखवायला एक माहीतगार मनुष्य बरोबर राहील असा विचार करून त्यांनी रामूला बरोबर घेतले.

चांगला मुहूर्त पाहून चौघे व्यापारी व राम असे पाच जण निघाले. वाटेत कोणत्या ही प्रकारचा त्रास झाला नाही. कारण रामूसारखा माहीतगार वाटाड्या बरोबर होता. परंतु रामेश्वर दोन दिवसांच्या अंतरावर असता एकाएकी वादळ सुरु झाले आणि विजा चमकू लागल्या. वीज कडाडून पडली की सर्व व्यापारी घाबरून जात. त्यांच्या देखत एकामागून एक वीज पडून झाडे जळून गेली. म्हणून चौघा यात्रेकरूंनी एका देवळात आसऱ्यासाठी राहण्याचे ठरविले आणि एका जुनाट देवळात जाऊन बसले.

परंतु निसर्गाचे थैमान चालूच होते. देवळासमोरचे एक मोठे चिंचेचे झाड वीज पडून भस्म झाले आणि दुसरे झाड कलंडले. सर्व घाबरून गेले, "हा काय पाऊस झाला? मी असला पाऊस आयुष्यभरात कधी पाहिला नाही. आपल्यापैकी कोणी तरी पापी असल्याशिवाय ही आपत्ती आली नसती. त्या पापी [illegible]च्या संगतीत आपण सर्वच रसातळाला जाणार." धनगुप्त म्हणाला.

बाकी तिघांनी परस्परांकडे पाहून 'महार पापी आहे' अशी सूचना करणारी खूण केली. एक जण म्हणाला देखील-- "आपणच स्वत: होऊन आपल्या हाताने ही धोंड आपल्या पायावर ओढून घेतली! त्यात हा मागचापुढचा काही विचार केल्या-शिवाय आपल्याबरोबर देवळात शिरला आणि याने देऊळ अपवित्र केले आहे. देव रागावला तर नवल काय?"

चौघांनी एका स्वरात रामूला देवळा-बाहेर निघून जायला सांगितले आणि तो गेला नाही तर त्याला धक्के मारून बाहेर काढायचे पण ठरविले.

तो महार बिचारा त्यांच्या विनवण्या करू लागला--"या गरीबाला या प्रलयात ढकलू नका. रामेश्वर दर्शनापेक्षा तुम्हांला माझ्यासारख्या गरीबाला वांचविण्यात ज्यास्त पुण्य लागेल. मी पापी आहे म्हणूनच तर तुमच्या सारख्या पुण्यवानांच्या संगतीत देव मला क्षमा करील, म्हणून बरोबर आलो आहे. माझ्यामुळे तुम्हां चौघांना [illegible] का? मला बाहेर काढलेत तर देव माझे जे करील ते करील तुम्हांला कोणाला ही मुळीच क्षमा करणार नाही."

बिचारा रामू त्यांचे पाय धरून त्याला वांचविण्यासाठी विनंती करीत होता. परंतु त्या तिघांनी त्या बिचाऱ्याच्या विनवण्याकडे दुर्लक्ष केले आणि त्याला देवळाबाहेर निर्दयपणे हाकलून दिले.

रामू पळत जाऊन एका झाडाच्या आसऱ्याला देवाचे नाव घेत बसून राहिला. देव कदाचित त्याच्या हांकेला पावला. दुसऱ्या क्षणाला कडाडून एक वीज पडली. रामूने दोन्ही डोळे मिटून घेतले आणि त्याने डोळे उघडून पाहिले तेव्हां त्याला समोर देवळाऐवजी दगडांचु-न्याचा एक मोठा ढीग पडलेला दिसला. धनगुप्त व त्याचे तिघे साथी व्यापारी तिघांना जिवंत समाधी मिळाली. ते पुण्यवान होते की पापी ते त्या देवालाच ठाऊक!

ढब्बू पैशाचा राजा

पाटलीपुत्र येथे एक पाणक्या रहात असे. त्याचे काम पाणी भरण्याचे होते. त्यावरच त्याचा उदरनिर्वाह चाले. त्याची झोपडी नगराच्या उत्तरेकडील द्वाराजवळ होती.

नगराच्या दक्षिणेकडील द्वाराजवळ एक बाई रहात असे. ती सुद्धा लोकांच्या घरी पाणी भरून आपला उदरनिर्वाह करी. दोघांची एकदां परस्परांशी भेट झाली व दोघांनी विवाह करून घेतला.

विवाह झाला तरी दोघांना आपापल्याच घरी रहावे लागले व पाणी भरण्याचे काम करावे लागले.

त्याच सुमारास अक्षत दसरा आला. दोघांनी तो सण आनंदाने साजरा करण्याचे ठरविले. पाणक्याने भराभर आपले काम आटोपले आणि दक्षिणेकडच्या द्वारावर येऊन बायकोला भेटला.

"आज सण आहे. सर्व गाव सण साजरा करीत आहे. आपणदेखील साजरा करू या. माझ्याजवळ एक ढब्बू पैसा म्हणजे अर्धा आणा आहे. तुझ्याजवळ किती पैसे आहेत?" बायकोने विचारले.

"माझ्याजवळ सुद्धा एक ढब्बूपैसा आहे. मी तो उत्तरेकडील दाराजवळ दगडाच्या संधीत खुपसून ठेवला आहे. पण एका आण्यात सण साजरा कसा काय करायचा बुवा?" नवऱ्याने विचारले.

"एका पैशाची फुले विकत घेऊ. एका पैशाचे चंदन विकत घेऊ आणि अर्ध्या आण्याची खीर करून खाऊ." बायको म्हणाली.

ते ऐकून पाणक्या आनंदाने नाचू लागला. आज नवराबायको दसरा साजरा करणार या आनंदात त्याला देहभान राहिले नाही. तो बायकोला म्हणाला--"मी उत्तरी द्वाराकडे

धावत पळत जाऊन तो ढब्बू पैसा घेऊन येतो. तू येथेच थांब." असे सांगून पाणक्या दक्षिणेकडच्या द्वारापासून उत्तरेकडच्या द्वारापर्यंत ढब्बू पैसा आणायला ऐन उन्हात अनवाणी पळत निघाला.

दोन्ही द्वारांच्या मध्यभागी वाटेवरच राजवाडा होता. त्याच वेळी राजा सज्जात उभा होता. तो उन्हात पळत जाणाऱ्या पाणक्याला पाहून चकित झाला. पाणक्या उड्या मारीत गात चालला होता. अर्थातच त्याच्या एवढ्या आनंदाचे कारण विचारून घ्यावेसे राजाला वाटले. म्हणून राजाने आपल्या एका नोकराला बोलावून आज्ञा केली–"तो पहा, तो मनुष्य उन्हात धावत पळत जातो आहे ना? त्याला बोलावून घेऊन ये."

[illegible]कर पाणक्याला जाऊन म्हणाला– "अरे ए! तुला महाराज बोलावीत आहेत. माझ्या बरोबर चल."

"मला महाराजांशी काय काम? मी त्यांना पाहिले असले तरी ते मला ओळखत नाहीत!" पाणक्या म्हणाला.

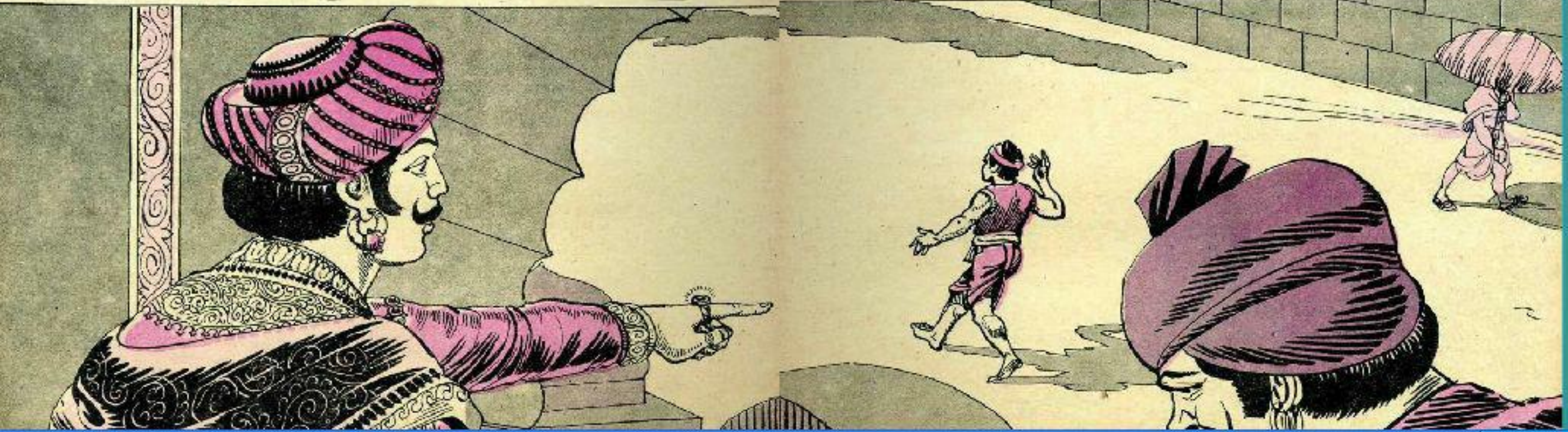
तेव्हां राजाचे नोकर त्याला धरून राजाकडे घेऊन गेले. राजाने पाणक्याला विचारले– "काय रे! वरून अग्निवृष्टी होते आहे आणि खाली रस्ता तापला आहे आणि तू उड्या मारीत नाचत गात कोठे जातो आहेस?"

"महाराज! माझ्या मनात याहून जास्त गरम इच्छा उत्पन्न झाली आहे. म्हणून मला ही बाहेरची उष्णता मुळीच भासत नाही." पाणक्या म्हणाला.

राजाला [illegible] अशी कोणती मोठी इच्छा स्वारीच्या मनात एकाएकी उत्पन्न झाली असणार? म्हणून त्याने विचारले–"अशी कोणती इच्छा उत्पन्न झाली बुवा?"

"महाराज! आज दसरा आहे. माझ्या बायकोजवळ एक ढब्बू पैसा आहे. माझ्याजवळ पण एक ढब्बू पैसा आहे. मी उत्तरेकडील द्वाराच्या सांधीत तो लपवून ठेवला आहे. दोघांचे दोन ढब्बूपैसे मिळून एक आणा होईल. आम्ही एका पैशाची फुले, एका पैशाचे चंदन घेऊन अर्ध्या आण्याची खीर करायचे ठरविले आहे. म्हणून मी घाईघाईने उत्तरी द्वाराकडे निघालो आहे. उत्तरी द्वारापर्यंत जाऊन पुन्हां दक्षिणी द्वारापर्यंत परत यायचे आहे. त्यानंतरच आमचा सण साजरा होणार. माझी बायको वाट पहात बसली असेल. म्हणून मला लवकर जाण्याची परवानगी द्यावी."

ते ऐकून राजा चकित झाला. म्हणाला– "वेड्या! तू आतांपर्यंत जितका चालून आला आहेस तितके अंतर चालून गेल्यावरच तू उत्तरी द्वारापर्यंत पोचशील आणि त्याच्या दुप्पट अंतर चालून गेल्यावरच तुला दक्षिण द्वारापर्यंत पोचता येईल. तू इतकी मेहनत करण्याऐवजी मी तुला एक ढब्बू पैसा देतो तो घेऊन येथूनच परत आपल्या बायकोकडे जा. सण साजरा करायला उशीर होतो आहे."

"बरे महाराज! आपण ढब्बूपैसा द्यावा. परंतु मी आपला ढब्बूपैसा पण घेऊन येईन." पाणक्या म्हणाला.

राजाला गंमत करावीशी वाटली. या पाणक्याला ढब्बूचा जास्त मोह आहे की पैशाचा पाहू या, असा विचार करून त्याने एका रुपयापासून एका लाखापर्यंत रुपये देण्याचा मोह दाखवून मन त्याचे ढब्बू पैशापासून फिरविण्याचा प्रयत्न करून पाहिलातरी पाणक्या आपला ढब्बू पैसा घेऊन यायचा हट्ट सोडीना. तो घेऊन यायला राजाची परवानगी मागत राहला.

शेवटी राजाने थोडेसे चिडून विचारले— "तुला मी आपले अर्धे नगर द्यायला तयार आहे. तू तो ढब्बूपैसा जाऊन आणण्याचा विचार मनातून काढून टाक. आहे कबूल?"

"आहे कबूल महाराज!" पाणक्या म्हणाला, जणुकाही अगदी नाइलाजाने त्याला ते मानावे लागले.

लगेच राजाने प्रधानाला बोलावून पाणक्याला नगराचे दोन वांटे करून अर्ध्या नगराचा राजा करायला सांगितले.

प्रधानाने नगराचे उत्तरी व दक्षिणी भाग पाडले. नंतर राजाने पाणक्याला विचारले— "बोल, तुला कोणता भाग हवा? तू तुला पाहिजे तो भाग खुशाल मागून घे! तुला आजपासून त्याचे अधिकार पत्र मंत्र्याकडून लिहवून देववितो. तुला आपल्या राज्यावर आपल्या इच्छेप्रमाणे राज्य करता येईल."

पाणक्याला विचार करायला फार वेळ लागला नाही. तो लगेच म्हणाला—"महाराज! मला उत्तरेकडचा भाग देवविण्याची कृपा करावी!" सर्वांना वाटले की उत्तरेकडच्या द्वाराच्या सांधीत त्याचा ढब्बूपैसा ठेवलेला होता. म्हणून त्याने तोच भाग मागून घेतला असावा. राजाने वचनदिल्याप्रमाणे उत्तरेकडचा अर्धा भाग पाणक्याला देऊन त्याला त्या भागाचा राजा केले. परंतु "ढब्बूपैशाचा राजा" या नावीच लोक त्याला ओळखीत असत.

कुळाचा अभिमान

बुंदेलखंडातील ही गोष्ट आहे. एक क्षत्रिय सरदार साहेब एका गावी रहात असत. त्यांना लोक सरदार साहेब म्हणून हाक मारीत. परंतु त्याला दोन वेळ पोटभर खायला मिळण्याची मारामार होती. परंतु त्यांना आपल्या कुळाचा फार अभिमान होता. सरदारसाहेब कामधंदा किंवा नोकरी करीत नसत. आपल्या पूर्वजांच्या शौर्याच्या व कुळाच्या मोठेपणाच्या बढाया मारणे एवढेच काय ते त्यांना माहीत होते.

एकदा 'सरदार साहेब' रस्त्यावर उभे राहून एका श्रीमंत माणसाजवळ आपल्या कुळाच्या बढाया मारीत होते. तेव्हां दुरून एक गाडी येत असलेली दिसली. गाडीत कापसाची किंवा धान्याची पोती भरलेली होती. गाडी दुरून येत असलेली पाहून सरदार साहेब म्हणाले—"कायपण हत्ती आहे? आमच्या आजोबांकडे अगदी असाच हत्ती होता."

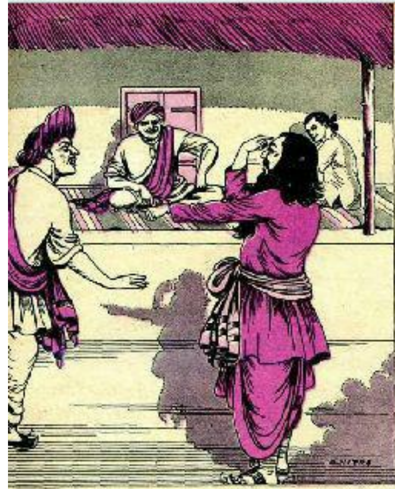
तो श्रीमंत मित्र म्हणाला—"सरदार साहेब! तो हत्ती नाही. धान्य भरून गाडी येते आहे."

"मित्रा! तुम्हांला आता चश्मा लावावा लागणार!" सरदार साहेब म्हणाले.

"क्षमा करा सरदार साहेब! तो हत्ती नाही, गाडी आहे गाडी, नीट पहा." तो मित्र म्हणाला.

तेव्हां सरदार साहेबांचा कुळाभिमान एकदम जागा झाला. म्हणाले—"तो हत्ती निघाला तर मी तुमचे डोके उडवीन, गाडी निघाली तर तुम्ही माझे डोके उडवा. पैज आपली दोघांची." असे सांगून मिशांवर ताव देत सरदार साहेब उभे राहले.

थोड्या वेळाने गाडीजवळ आली. तो मित्र म्हणाला—"काय सरदार साहेब! पैज हारलात तुम्ही."

"होय बाबा, मी हारलो! माझे डोके कापून घे!" जहागीरदार साहेब म्हणाले.

"जाऊ द्या हो, एवढ्याशा गोष्टीसाठी मी डोके कापून घेऊ म्हणता?" तो मित्र सरदार साहेबांच्या फुशारक्या बंद होतील असे समजून म्हणाला.

पण सरदार साहेबांचा कुळाभिमान जागा झाला होता. म्हणाले–"आमच्या क्षत्रिय वंशात दिलेला शब्द मागे घ्यायची पद्धत नाही. पैज मी हारलो, तुम्ही माझे डोके कापून घ्या!"

तो मित्र काळजीत पडला. म्हणाला–"असे करू या सरदार साहेब, आपण जाऊ या न्यायाधिकाकडे. तो सांगेल त्या निवाड्याप्रमाणे वागू या."

सरदार साहेबांनी ते मान्य केले आणि दोघे मित्र न्यायाधिशाकडे गेले.

न्यायाधिशाने पाहिले की सरदार साहेब माघार घेणार नाहीत. म्हणून त्याने निवाडा दिला–"सरदार साहेबांचे डोके आता त्यांच्या स्वतःच्या मालकीचे राहिले नाही. त्यांच्या मित्राच्या मालकीचे झाले आहे. त्याला वाटेल तेव्हां त्याने ते पाहिजे तर कापून घ्यावे."

ते ऐकून दोघांच्या मनाचे समाधान झाले. परंतु जहागीरदारसाहेबांनी आपल्या डोक्याच्या पोषणाची व रक्षणाची जबाबदारी आपल्या मित्रावर घालून आणखी एक प्रश्न उभा केला.

आणि ती जबाबदारी त्यांच्या मित्राला फार महाग पडू लागली. कारण सरदार साहेब आपल्या कुळाच्या नाव लौकिकाप्रमाणे आपल्या डोक्याचे पोषण झाले पाहिजे असा आग्रह करू लागले.

हा प्रश्न कसा सोडवायचा याचा विचार इतर मित्रमंडळींनी करून एक युक्ती काढली. त्याप्रमाणे एका जणाला गल्लीत ओरडत फिरायला सांगण्यात आले. तो मनुष्य "माणसांची नाके व कान विकत घेतो हो!" असे म्हणत सरदार साहेबांच्या [illegible] लागला.

सरदारसाहेबांच्या मित्राने त्याला बोलावून विचारले–"तू काय काय विकत घेतोस रे?"

तो म्हणाला–"मी माणसांची नाके व कान विकत घेतो."

"कोणत्या भावाने विकत घेतोस रे?" विचारतां "प्रत्येक नाक एक हजाराला व कान प्रत्येकी पांच पांचशेला." तो मनुष्य म्हणाला.

ते ऐकून सरदार साहेबांच्या श्रीमंत मित्राने सरदार साहेबांचा कुळवृत्तांत सांगून म्हटले–"यांच्यासारख्या कुलीन घराण्यातले नाक व कान असले तर?"

तो म्हणाला–"मी सांगितले तोच दर."

तेव्हां सरदार साहेबांचा मित्र त्याला म्हणाला–"सरदार साहेबांचे नाक व कान कापून घेऊन मला दोन हजार रुपये दे!"

ते ऐकून जहागीरदारसाहेब घाबरले. म्हणाले–"मित्रा! हा अन्याय नाही, आम्हांला कबूल.

"अन्याय कसा काय? हे डोके माझ्या मालकीचे आहे. त्याच्या रक्षणासाठी हजारो रुपये खर्च होत आहेत. मग ही रक्कम काढायची कशी?" मित्राने विचारले.

"तरमग चला न्यायाधिशाकडे, तो सांगेल तो निवाडा आपल्याला मान्य आहे." सरदार साहेब म्हणाले.

दोघे पुन्हां न्यायाधिशाकडे गेले आणि त्यांचा प्रश्न सोडवायला सांगितले.

दोघांचे म्हणणे ऐकून घेऊन न्यायाधीश म्हणाला–"तुमच्या मित्राला नाक व कान विकून टाकायचा अधिकार आहे. तुम्हांला ते मान्य नसेल तर त्यांनी तुमच्या डोक्याच्या रक्षणासाठी आजवर जो खर्च केला त्याची भरपाई तुम्ही करून दिली पाहिजे."

तो निवाडा सरदार साहेबांना मान्य झाला. त्यांनी आपल्या मित्राचा जो खर्च झाला होता त्याबद्दल आपला वाडा मित्राच्या नावी करून दिला आणि स्वतः गाव सोडून निघून गेले.

विचित्र साक्ष

एकदा एका ग्रामप्रमुखाचा घोडा कोतवालाने चोरून नेला व त्याची लांब शेपटी कापून त्याला आपल्या घरच्या वरसात बांधून ठेवला. शेजारच्या लोकांनी त्याला विचारले की घोडा कोठे खरेदी केला तेव्हां त्याने दूरच्या कोणत्या तरी गावाचे नाव सांगितले.

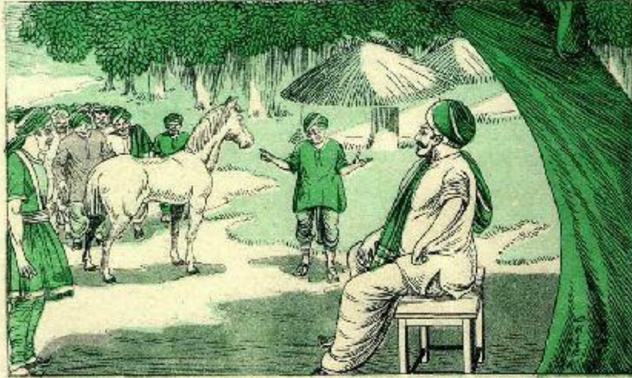
ग्रामप्रमुखाने कोतवालाच्या घरी जाऊन आपल्या घोड्याला ओळखले आणि न्यायाधिशाकडे जाऊन फिर्याद केली. न्यायाधिशाने त्याला विचारले–"काय हो, घोड्याला ओळखू शकणारा कोणी आहे का?" ग्रामप्रमुख म्हणाला–"आहे, गावातला दुकानदार."

न्यायाधिशाने दुकानदाराला बोलावून विचारले–"काय बुवा! तू ग्रामप्रमुखाच्या घोड्याला ओळखू शकशील का?"

लगेच कोतवाल म्हणाला–"साहेब! घोड्याची शेपटी लांब आहे हे. दुकानदाराला माहीत नसेल कदाचित!"

दुकानदार थोडा घुटमळला, त्याने घोड्याच्या चारीबाजूला फिरून घोड्याला लक्षपूर्वक पाहिलें व म्हणाला–"साहेब! समोरून पाहिले तर घोडा ग्रामप्रमुखांचाच वाटतो, परंतु पाठीमागून पाहिले तर हा घोडा कोतवालसाहेबांचा असावासा वाटतो."

दुकानदाराची साक्ष ऐकून कचेरीत जमलेले लोक खदखदा हसू लागले. न्यायाधिशाने निवाडा दिला की घोडा ग्रामप्रमुखाचा आहे.

इराण देशात खुसरो राज्य करीत असता घडलेली ही गोष्ट आहे. एकदा बादशाह आपली बेगम शिरीनच्या बरोबर महालाच्या गच्चीवर बसून बोलत होता तेव्हां एका कोळयाने बादशाहला एक मासा आणून दिला.

तो मासा फार विचित्र होता. तो पाहून बादशाहला फार आनंद झाला. त्याने कोळयाला चार हजार दीनार द्यायला आपल्या खजिनदाराला सांगितले.

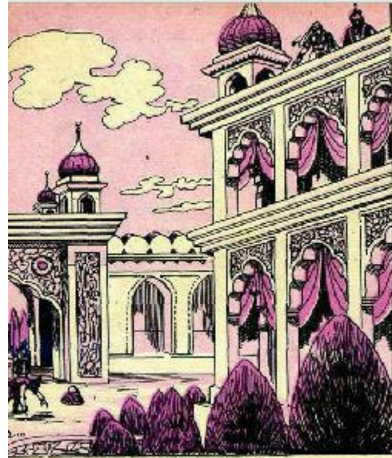
बादशाह दररोज असे बक्षिस कोणाला तरी देत असतो हे बेगम पहात असे. कारण त्याला एखादी वस्तु आवडली की बादशाह काय व किती बक्षिस द्यायचे याचा विचार करीत नसे. तिला ते आवडत नसे.

कोळी आपले इनाम घेऊन खाली उतरून निघून गेला तेव्हां शिरीनने तिला ती गोष्ट न आवडल्याचे सांगितले.

म्हणाली–"तुम्ही तरी किती विचित्र तऱ्हेने वागता! एका माशाला कोणी चार हजार दीनार देतो का? अशा तऱ्हेने इनाम देऊ लागलात तर पुढे प्रत्येक गोष्टीसाठी लोक इनाम मागायला येतील व खजिना रिकामा झाला म्हणजे डोळे पांढरे होतील. म्हणून मी सांगते तसे करा. काही तरी युक्ती करून ते पैसे परत येतील असे करा."

"आम्ही जे इनाम दिले ते परत घेणे आम्हांला रास्त वाटत नाही. लोक नावे ठेवतील आम्हांला. पुढे पाहून घेऊ. यापूर्वी झाले ते झाले." बादशाह म्हणाला.

"असे सोडून कसे चालेल? स्वतःचा मोठेपणा राखून ठेवून ते बक्षिस परत मिळविणे शक्य आहे. मी युक्ती सुचविते. ऐका. त्या कोळयाला परत बोलवून

विचारा की तो मासा नर आहे की मादी? तो 'नर' आहे असे म्हणाला तर आपल्याला 'मादी' हवी होती असे सांगून परत करा. तो 'मादी' आहे असे म्हणाला तर आपल्याला 'नर' हवा होता असे सांगा." शिरीनने बादशाहला सल्ला दिला.

बादशाह बेगमच्या मनाविरुद्ध सहसा काही करीत नसे, म्हणून कोळ्याकडून इनामाचे चार हजार दीनार परत घेणे बादशाहला आवडत नव्हते तरी बेगमचे मन राखण्यासाठी बादशाहने नोकराला पाठवून कोळ्याला परत बोलाविले.

[illegible] गच्चीवर परत [illegible] बादशाहने त्याला विचारले—"काय रे, तू जो मासा देऊन गेलास तो नर आहे की मादी?"

कोळ्याने वांकून सलाम केला आणि म्हणाला—"हुजूर! या जातीच्या माशात 'नर' किंवा 'मादी' हा फरक नसतो. प्रत्येक मासा अंडी घालतो."

ते ऐकून खुसरो जोराने हंसला आणि कोळ्याला आणखी चार हजार दीनार द्यायला त्याने खजिनदाराला सांगितले.

कोळ्याने आठ हजार दीनार आपल्या टोपलीत ठेवले व आनंदाने घरी निघाला.

तो महालाच्या आवाराबाहेर देखील गेला नसेल की तेवढ्यात एक दीनार जमिनीवर पडला आणि गडगडत दूर कोठे तरी जाऊन पडला.

कोळ्याने लगेच डोक्यावरची टोपली जमिनीवर उतरवून ठेवली आणि चारीबाजूला तो दीनार हुडकू लागला. सुदैवाने दीनार सांपडला. तो टोपलीत ठेवून कोळी निघाला.

गच्चीवरून शिरीन ते दृश्य पहात होती. बादशाहदेखील बाजूला उभा राहून ते पहात होता. शिरीन बादशाहकडे वळून म्हणाली—"पाहिलेत ना? दरिद्री तो [illegible] हजार दीनार दिलेत. परंतु तो इतका चिक्कू व मूर्ख निघाला की एका दीनारासाठी त्याने टोपली जमिनीवर ठेवली आणि दीनार हुडकू लागला. कोणी टोपली उचलून नेली असती तर? तो दीनार एकाद्या गरीबाच्या हाती लागला असता तर काय बिघडले असते?"

बादशाहने बेगमच्या शब्दाला मान देऊन कोळ्याला परत बोलाविले आणि म्हणाला—"अरे मूर्खा! एक दीनार खाली पडला तर तू त्याच्या लोभाने सर्व टोपलीभर दीनार जमिनीवर ठेवून दिलेस? एकाद्या गरीबाला मिळाला असता तर काय तू गरीब झाला असतास?"

ते ऐकून चकित होऊन कोळी जमिनीपर्यंत वांकून सलाम करीत म्हणाला—"आपली दुवा आहे, या गरीबाला कोणत्या गोष्टीची उणीव आहे? एक दीनार गेल्याने मी कधीच गरीब होणार नाही. परंतु माझ्या मनात प्रत्येक दीनार एक पवित्र वस्तू आहे. त्याच्या एका बाजूला आपली मुद्रा आहे व दुसऱ्या बाजूला बादशाहाचे नाव आहे. त्या पवित्र वस्तूवर कोणाचा पाय पडला तर तो बादशाहचा अपमान होईल. माझ्या निष्काळजीपणामुळे बादशाहचा असा अपमान झालेला मला कसा खपेल? माझ्यासारख्या मातीमोल माणसाचा बादशाहने उद्धार केला तर माझ्याकडून मातीत पडलेला दीनार उचलणे शक्य होणार नाही का?"

कोळ्याच्या त्या उत्तराने बादशाह इतका खूष झाला की त्याने कोळ्याला आणखी चार हजार दीनार इनाम म्हणून देण्यास खजिनदाराला सांगितले.

यावरून खुसरोला कळले की बायकोच्या बोलण्याकडे लक्ष दिल्याचा काय परिणाम झाला? त्याने दवंडी पिटवून प्रजेला सल्ला दिला. "बायकोचा सल्ला ऐकावा, पण त्याप्रमाणे वागू नये. कारण बायकोच्या सल्ल्याने एका चुकीची दुरुस्ती करायला जाऊन दोन चुका घडतात."

दीर्घायुष्य देणारे दैवी औषध

चंदननगरच्या राजाचे वय मोठे असूनही लहान वय दिसे आणि कुंदननगरच्या राजाला अकाली वार्धक्य येऊ लागल्याची लक्षणे दिसू लागली. म्हणून कुंदननगरच्या राजाने आपल्या मंत्र्याला चंदननगरच्या राजाकडे असे बजावून सांगून पाठविले की चंदननगरच्या राजाच्या दीर्घायुष्याचे गुपित काय, हे विचारपूस करून यावे आणि औषध असेल तर ते काय आहे याची माहिती काढून यावे. परंतु ते औषध किंवा गुपित कळल्या शिवाय परत आल्यास फाशीची शिक्षा दिली जाईल.

मंत्री चंदननगरला पोंचला तेव्हां तेथील राजाने एका वडाच्या झाडाखाली तंबू लावून त्यात कुंदननगरच्या मंत्र्याला उतरवले. दिवसामागून दिवस लोटले परंतु चंदननगरच्या राजाच्या दीर्घायुष्याचे गुपित मंत्र्याला कळले नाही की औषधाचे नाव कळले नाही.

असेच आणखी काही आठवडे व महिने पण लोटले. कुंदननगरच्या मंत्र्याला काय करावे, सुचेना. गुपित तर कळत नाही व ते कळल्याशिवाय कुंदननगरला परतला तर फाशी होणार. याच विचारात तो वडाच्या झाडाखाली येरझाऱ्या घालीत हिंडू लागला.

एक दिवशी वडाच्या झाडाला एकाएकी आग लागली. चंदन नगरच्या राजाने कुंदननगरच्या मंत्र्याला बोलाविले व म्हणाला–"पाहिलेस ना, तुझ्या मनातल्या दुःखामुळे वडाचे झाड देखील जळून गेले. अशाच तऱ्हेने प्रजेच्या दुःखामुळे राजाला वार्धक्य आले आहे. म्हणून प्रजा सुखी राहली तर राजाचे आयुष्य वाढेल. तेव्हां राजाने प्रजा सर्वदा कशी सुखी राहील, या गोष्टीची फिकीर केली पाहिजे. तू ही गोष्ट आपल्या राजाला जाऊन सांग."

पादत्राणांचा प्रताप

ही इजिप्त देशातील एक जुनी गोष्ट आहे. कैरो शहराच्या बाजारपेठेत अबू कासिम नावाचा एक व्यापारी होता. त्याचे औषधांचे दुकान होते. तो स्वभावाने फार चिक्कू होता. त्याला व्यापारात फार फायदा होत असे. परंतु तो खाण्यापिण्यावर किंवा कपड्यांलत्त्यांवर फारच कमी खर्च करीत असे. भिकाऱ्यांचे कपडे त्याच्या कपड्यांहून बरे वाटत. त्याचे पागोटे फाटून गेले होते व त्याचा रंग देखील फिक्कट झाला होता. परंतु त्याच्या पादत्राणांना जी ख्याती मिळाली होती तशी इतर वस्तूंस मिळाली नव्हती. त्यांची जाहीरात फार झाली होती. कारण पादत्राणांना शेकडो खिळे मारलेले होते व चामड्याच्या तुकड्यांचे जोड इतके होते की पादत्राणे जाडजूड व त्यामुळे खूप जड झाली होती.

अबू कासिमच्या पादत्राणांचे वर्णन लोक निरनिराळ्या प्रकारे करीत बाजारातले हमाल म्हणत की धान्य भरलेले पोते तर "अबू कासिमच्या पादत्राणांसारखे जड आहे." कोणाच्या पोटात चावल्या चावल्यासारखे, म्हणजे दुखू लागले तर म्हणत की "अबू कासिमच्या पादत्राणांसारखे पोटात काही तरी चावत आहे."

एकदा अबू कासिमला व्यापारात फार फायदा झाला. दुसरे व्यापारी. व्यापारात फायदा झाला की आपल्या मित्रमंडळींना मेजवानी देत. पण अबू कासिमला तसला वेडेपणा कधी सुचला नाही. त्याने चांगला फायदा झाला म्हणून पर्वदिनी हिंदू लोक गंगास्नानाला जातात तशी अबू कासिमने हमामखान्यात जाऊन आंघोळ करण्याचा विचार केला. कारण हमामखान्यात आंघोळीला जाऊन कित्येक वर्षे लोटली होती·

अबू कासिमने मनात तो विचार आल्याबरोबर दुकान बंद केले आणि पादत्राणे खांद्यावर टाकून हमामखान्यात निघाला. पादत्राणे खांद्यावर टाकण्याचा हेतू ती घासून जाऊ नये हाच होता. तो हमामखान्यात पोचला तेव्हां त्याने सर्वांनी पादत्राणे बाहेर काढून ठेवली असलेली पाहिली. म्हणून त्याने पण आपली पादत्राणे तेथेच इतर लोकांच्या पादत्राणांबरोबर ठेवून दिली आणि हमामखान्यात आंघोळीला गेला.

अबू कासिमच्या अंगावर घामामुळे मातीच्या पुटांचे थर जमले होते. म्हणून मालिश करणारांना दोन दोनदां तेल लावून देखील पुरेनासे वाटले. त्याची आंघोळ संपायला तीन चार तास देखील [illegible] बाहेर आला तेव्हां संध्याकाळ झाली होती व पादत्राणांवर लक्ष ठेवणारा पगारी मनुष्य आपल्या घरी निघून गेला होता. अबू कासिमची पादत्राणे नाहीशी झाली होती व त्यांच्या जागी कोणाची तरी हिरवी पादत्राणे होती. कोणी तरी चुकून त्याची पादत्राणे घातली असतील असे समजून तो ती हिरवी पादत्राणे घालून घरी निघून गेला. कासिमच्या दुर्दैवाने ती पादत्राणे वास्तविक कैरोच्या काजीची होती. तो सर्व गर्दी निघून गेल्यावर हमाम घ्यायला आला होता. त्याने आपली पादत्राणे बाहेर काढून ठेवली होती. त्यावेळी तेथे कोणाचीच पादत्राणे नव्हती.

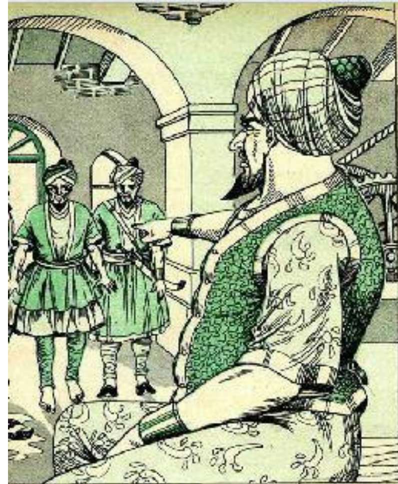

[illegible] तेव्हां तेथे पुष्कळ पादत्राणे होती. परंतु अबू कासिमची पादत्राणे ओबडधोबड होती ती चांगल्या पादत्राणात ठेवलेली नोकराला आवडले नाही. म्हणून त्याने दूर उचलून ठेवली होती. संध्याकाळ झाल्यावर तो नोकर निघून गेला होता. म्हणून ती गोष्ट दुसऱ्या दिवशी तो परत कामावर आला तेव्हां कळली. अबू कासिमची पादत्राणे जागेवर होती व काजीची नव्हती. यावरून त्यानेच ती नेली असावीत या संशयावरून अबू कासिमकडे काजीच्या पादत्राणांविषयी चवकशी करण्यात आली व झडती घेतल्यावर त्याच्याकडे ती पादत्राणे सांपडली. अबू कासिमने काजीला पुष्कळसे पैसे देऊन स्वतःची सोडवणूक करून घेतली. तरी त्याला दोन दिवस कैदेत डांबून ठेवण्यात आले होते.

त्या दिवसापासून अबू कासीमला त्याची पादत्राणे नकोशी वाटू लागली. रागाच्या भरात त्याने ती नील नदीत नेऊन टाकली आणि एकदाची पीडा टळल्याचा सुस्कारा सोडला. परंतु ती पीडा तशी सुटणारी नव्हती.

दुसऱ्या दिवशी एक कोळी मासे पकडायला नील नदीत गेला होता. त्याने जाळे टाकल्याबरोबर त्यात ती पादत्राणे अडकली. काही तरी जड वस्तू आहे चांगला मोठा मासा सापडला असावा असे वाटल्यावरून त्या कोळ्याने जाळे पाण्याबाहेर ओढले, तेव्हां मासाऐवजी अबू

कासिमची पादत्राणे सापडली. अबू कासिमची पादत्राणे प्रसिद्ध होती म्हणून ती ओळखणे कठीण गेले नाही. त्या पादत्राणांमुळे जाळयाला तीन चार जागी मोठी भोके पडली होती. म्हणून कोळी कासिमच्या दुकानावर आला आणि त्याने त्याला खूप शिव्या हासडून अबू कासिमची पादत्राणे दुकानात फेकली. त्यामुळे औषधाच्या कित्येक बाटल्या फुटल्या व पुष्कळ नासधूस झाली.

आता आपल्या पादत्राणांवर कासिमला इतका राग आला की ती पुरून टाकण्याचे त्याने ठरविले व त्यासाठी तो एका जागी खड्डा खणू लागला.

[illegible] त्याच्या [illegible] पाहिले. कासिमचे शेजाऱ्याशी वितुष्ट होते. म्हणून शेजाऱ्याने कासिम विरुद्ध खोटा आळ आणून काजीकडे फिर्याद केली की तो कोणाचा तरी जुना पुरून ठेवलेला ठेवा चोरून नेतो आहे.

कासिमचा लोभीपणा प्रसिद्धच होता. म्हणून काजीला ती गोष्ट खरी वाटली. त्याने जास्त चवकशी केल्याशिवाय कासिमला सरकारी कचेरीत हजर राहण्यास हुकूम देऊन शिपाई पाठविला.

कासिमने आपल्या तर्फे किती सांगितले की त्याने त्याची पादत्राणे त्याला ती नकोशी वाटू लागली म्हणून पुरून टाकण्यासाठी खड्डा खणला होता. त्याने शपथ घेऊन सांगितले, पण त्याच्या बोलण्यावर कोणी विश्वास केला नाही; तरी फक्त संशयावरून त्याला दंड झाला.

कासिमला आपल्या पादत्राणांवर जास्तच राग आला. त्याने आपली पादत्राणे दूर नील नदीच्या एका कालव्यात नेऊन टाकली आणि सुटलो बुवा एकदाचा असे समजून सुखाचा श्वास सोडला.

परंतु तो त्याचा एक निव्वळ भ्रमच ठरला. त्याच्या नशिबाने त्याच्या विरुद्ध पाठ फिरविली होती. म्हणून त्या कालव्यावर एक यंत्र होते, त्यात ती पादत्राणे जाऊन अडकली आणि पाणी वहायचे बंद [illegible] असता अबू कासिमची पादत्राणे आत अडकून राहलेली सापडली आणि नुकसान भरपाई करून देण्यासाठी त्याच्या विरुद्ध फिर्याद करण्यात आली. या भानगडीत कासिमला फार मोठी रक्कम दंड म्हणून द्यावी लागली.

आता अबू कासिमला वेड लागल्यासारखे वाटू लागले. तो आपली पादत्राणे घेऊन आपल्या घराच्या गच्चीवर गेला व त्या भितीवर ठेवून त्यांच्यापासून कशी सुटका मिळवावी या विचारात डोके खाजवीत बसला.

इतक्यात शेजारच्या लोकांचा कुत्रा धावत आला आणि त्याचा धक्का नेमका त्या पादत्रांणांना लागून ती पादत्राणे, खाली रस्त्यावर एक म्हातारी चालली होती तिच्या डोक्यात जाऊन पडली आणि त्यांतच तिचा जीव पण गेला.

रस्त्यावर जाणाऱ्या येणाऱ्या लोकांनी अबू कासिमची पादत्राणे ओळखली आणि त्याला शिव्या देऊ लागले. त्याच वेळी कोठून तरी शिपाई आले आणि त्यांनी म्हातारीचे डोके फुटले व कासिमला तुरुंगात टाकले.

म्हातारीच्या नातेवाइकांना नुकसान भरपाई देऊन कासिमने आपली सुटका करून घेतली.

आतांपर्यंत काय करायचे हे कासिमने मनाशी ठरवून टाकले होते. तो काजीकडे गेला आणि आपली पादत्राणे काजीकडे जमा करून म्हणाला–"या पादत्राणांनी माझे फार मोठे नुकसान केले आहे, अगदी पिच्छा पुरवला आहे त्यांनी माझा! माझे सर्वस्व लुटले गेले आणि आज मी भिकारी झालो आहे. यापुढे मला या पादत्राणांची गरज नाही. तुम्हांला वाटेल तशी यांची विल्हेवाट लावा. यांच्यामुळे यापुढे कोणाचे काही नुकसान झाले तर मी त्याला जबाबदार नाही."

ते ऐकून काजी व काजीबरोबर कचेरीत बसलेले इतर लोक खदखदां हसू लागले.

प्रारब्धाचा प्रताप

एका श्रीमंत माणसाच्या मळ्यात गोपू नावाचा एक माळी काम करीत असे. तो श्रीमंत मनुष्य स्वभावाने थोडा दुष्ट होता. त्या श्रीमंत माणसाचा मुलगा संधी मिळाली की लहान मोठ्या चोऱ्या करी.

एकदा गोपूकडे एक मनुष्य आला आणि त्याच्या हातात शंभर रुपये देऊन म्हणाला– "अहो दादा! तुमच्या सासुबाईंनी मरणासमयी तुम्हांला देण्यासाठी मला शंभर रुपये दिले होते. हे घ्या आणि संभाळून ठेवा." असे सांगून व पैसे देऊन तो मनुष्य निघून गेला.

गोपूने विचार केला की मालकाचा निरोप घेऊन जे पैसे मिळाले आहेत त्या भांड-वलावर काही तरी धंदा करावा. असा विचार करून त्याने ते रुपये एका फडक्यात बांधून चिंचेच्या झाडाच्या पोकळीत ठेवून दिले.

श्रीमंताच्या मुलाने ते पाहिले होते. माळी झोपडीत निघून गेल्यावर त्याने ते पैसे उचलून नेऊन आपल्या बापाला दिले. म्हणाला–"बाबा! मला हे रुपये मळ्यात मिळाले."

दुसऱ्या दिवशी गोपू आपल्या मालकाचा निरोप घेऊन निघून गेला. त्यानंतर श्रीमंत माणसाचा मुलगा घरी येऊन आपल्या बापाला उदास बसलेला पाहून विचारू लागला– "बाबा! तुम्ही असे दुःखी कां?"

"काल तू दिलेले रुपये दिसत नाहीत रे!" श्रीमंत मनुष्य म्हणाला.

"ते तुम्ही कोठे ठेवले होतेत, बाबा?" त्याने बापाला विचारले.

"चिंचेच्या झाडातल्या पोकळीत ठेवले होते रे!" तो श्रीमंत मनुष्य म्हणाला.

ऋणानुबंध

प्राचीन काळात घडलेली गोष्ट आहे. धारानगरीत धर्म नावाचा एक चांभार रहात असे. तो वहाणा चढावा वगैरे शिवून स्वतःचे पोटभरीत असे. त्याचबरोबर तो रात्रभर जागून गावात गस्त घाली आणि लोकांना सावध करी–"चोर फिरत आहेत, सावध रहा!"

धर्मला पोटा पाण्याची काळजी तेवढी कधीच वाटली नाही. त्याला व त्याच्या कुटुंबाला पोटभर खायला मिळे व रहायला एक खोपटे होते. त्याचा संसार त्यात आनंदाने चाले. पण त्याला एका गोष्टीचे दुःख होते. वंशवृक्ष वाढावा यासाठी त्याला एक मुलगा तरी व्हावा असे वाटे. परंतु त्याला आपत्य सुख नव्हते.

त्या गावात एक प्रसिद्ध पंडित रहात असे. धर्म रात्रीचा पहारा संपवून घरी निघाला की तो पंडित नदीवर स्नान करून घरी परत जात असे त्याची भेट होई. एकदा तो पंडित स्नानाला निघाला होता व धर्म भेटला. धर्मने त्या पंडिताला नम-स्कार केला आणि म्हणाला–"पुत्रप्राप्तीचा आशीर्वाद द्या."

तेव्हां पंडित म्हणाला–"अरे धर्म मूल-बाळ नाही, एवढ्यासाठी तू इतकी काळजी कशाला करतोस? थोरामोठ्यांचे म्हणणे आहे.

ऋणानुबंध रूपेण
पशुपत्नी सुतालया.

अर्थात्, पशू, पत्नी, पुत्र, घरदार यांची प्राप्ती पूर्वऋणानुबंधाने होते. ते ऋण फिटले की ते निघून जातात."

पंडित तेवढे सांगून निघून गेला.

पंडिताने ती एक लोकनी म्हणून सांगितली, परंतु धर्मला प्रपंचाचा वीट आला नाही. उलट त्याच्या मनात एक

नवीन विचार उत्पन्न झाला, माझ्या धनाचा कोणाला उपयोग झाला तर ते ऋण फेडण्यासाठी त्याला माझ्या घरी जन्म घ्यावा लागेल. म्हणजे अशा तऱ्हेने मला पुत्र अपत्य होण्याची शक्यता आहे.

तो विचार मनात येताच धर्मूने विचार केला की कोणाच्या वहाणा किंवा चढाव फुकटात शिवून दिले तर त्याला ऋण फेडण्यासाठी माझ्या पोटी जन्म घ्यावा लागेल. परंतु कोणी फुकटात पादत्राणे घ्यायला तयारच होईना. कोणी त्याच्या त्या उपकाराचे ऋण डोक्यावर घ्यायला तयार होईना! प्रत्येक जण त्या पेक्षा पैसे घेऊन वहाणा शिवून देणाऱ्या चांभाराकडे जाऊ लागला.

[illegible] धर्मूने आणखी एक उपाय करून पाहण्याचे ठरविले. नदी व गाव यांमधील अंतर सुमारे एकदीड मैलांचे होते. येता जाता उन्हांत पाय पोळत असत. म्हणून वाटेत वहाणा मिळाल्या तर लोक नक्कीच घालतील. त्या विचाराने धर्मूने वहाणांचा एक नवा कोरा जोड वाटेत टाकून ठेवला. परंतु एक पंधरवडा लोटला तरी कोणी त्या वहाणांना हात लावला नाही. ते ऋण केव्हां कसे फेडावे लागेल कोणास ठाऊक या विचाराने सर्व भीत होते. म्हणून धर्मू फार निराश झाला. तो देवाचे स्मरण करून म्हणाला—“देवा! तरमग माझ्या नशीबी मुलगा नाही का? कोणी माझ्या या नव्या वहाणांना हात कां लावीत नाही? कोणी माझा ऋणी [illegible] तयार कां होत नाही?”

तरी धर्मू देवावर भरंवसा ठेवून आशा धरून होता. कोणीतरी नक्कीच वहाणा घेऊन माझा ऋणी होईल.

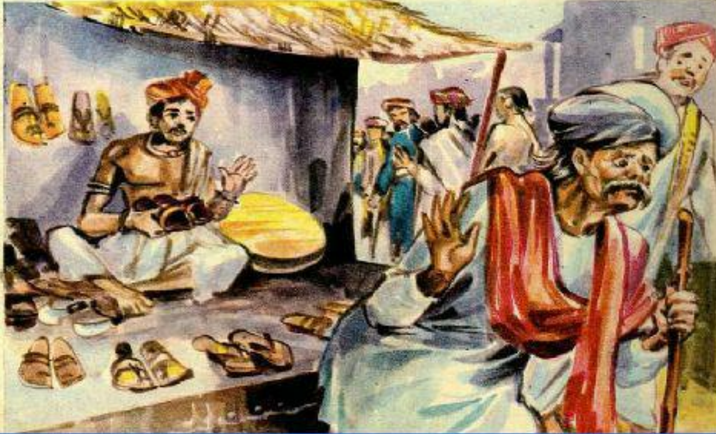
आणखी काही दिवस असेच लोटले. एक दिवशी वहाणांचा जोड नाहीसा झाला होता. त्याने देवाचे आभार मानले. म्हणाला—“देवा, तू माझ्या हाकेला पावलास!” त्याच आनंदात तो घरी धावत गेला आणि बायकोला त्याने आनंदाची बातमी सांगितली. बायकोला देखील फार आनंद झाला.

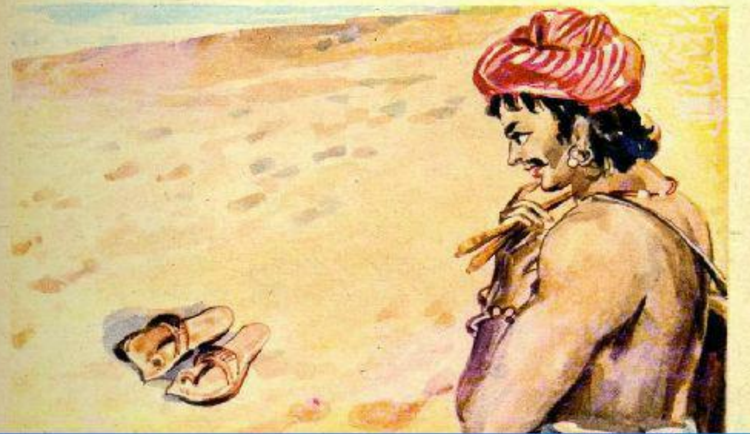
परंतु वहाणा उचलून नेणारा कोण, हे त्याला कळले नाही. त्या गोष्टीची त्याला फार उत्सुकता वाटू लागली.

२

ज्या पंडिताने धर्मूला ऋणानुबंधाची गोष्ट सांगितली होती, त्याला एकदां ऐन दुपारी त्या वाटेने एका गावी जावे लागले. ऐन दुपारची वेळ होती व पायताणे नसल्यामुळे पाय पोळत होते. आता पुढे कसे जायचे हा प्रश्न होता. सुदैवाने त्याच वेळी त्याला समोर नव्या वाहणांचा जोड दिसला. त्या पंडिताला जिवात जीव आल्यासारखे वाटले.

त्याला वाटले की कोणीतरी चांभार या वहाणा विकायला बाजारात घेऊन गेला असेल आणि जाता जाता त्या खाली पडल्या असतील. कदाचित तो या वहाणा शोधीत परत येत असेल.

म्हणून त्याने मागे वळून पाहिले व चारी बाजूला नजर फिरवून पाहिली. परंतु कोणी दिसला नाही. तेव्हां त्याने विचार केला, आपण या वहाणा पायात घालाव्या. गावात जाऊन कोणी वहाणा विसरून गेला का, की कोणाच्या चुकून रस्त्यावर पडल्या होत्या का, चांभा-रांच्या वस्तीत चवकशी करून वहाणांची किंमत देऊन मोकळे होऊ या. याप्रमाणे आपले काम करून गावी परत आल्यावर त्याने चवकशीपण केली. परंतु प्रत्येकाने त्या वहाणा त्यांच्या नसल्याचे सांगितले. परंतु धर्मू त्या पंडिताची गाठच पडू नये या प्रयत्नात राहला.

पंडिताला वहाणांचा मालक मिळाला नाही आणि बिचारा हे ऋण पुढच्या जन्मी फेडावे लागणार या काळजीत आजारी पडला व त्याच आजारात त्याला पर-लोकाची यात्रा करावी लागली. त्याला भीती वाटत होती तसेच झाले. त्याच्यावर धर्मूचे ऋण राहून गेले व धर्मूच्या पोटीच त्याला जन्म घ्यावा लागला.

३

धर्मूच्या बायकोला दिवस राहले आणि दहाव्या महिन्यात तिला एक सुंदर मुलगा झाला. चांभारांच्या वस्तीत सर्वत्र आनंदी आनंद पसरला. धर्मू व त्याच्या बायकोच्या आनंदाला तर पारावार नव्हता. हा मुलगा तो ब्राह्मण पंडितच आहे, या गोष्टीची धर्मूला शंका नव्हती. त्याने आपल्या मुलाचे नाव रविदास ठेवले.

रविदास मोठा झाला तसतसा बापाचा धंदा करू लागला. वहाणा व चढाव शिवण्यात त्याने प्रविण्य मिळविले. तो जे पैसे मिळवी ते पैसे आपल्या बापाला देऊ लागला. परंतु बाप उपकाराची फेड होईल या भीतीने पैसे घेत नव्हता. ऋणानुबंध राहला नाही तर पितापुत्रांची ताटातूट होईल अशी त्याला भीती वाटत होती. त्याने रविदास पैसे देऊ लागला तरी न घेण्याचा सल्ला बायकोला दिला.

रविदासाला तो पूर्वजन्मी ब्राह्मण पंडित होता व तो धर्मूच्या पोटी कसा जन्मला ही गोष्ट माहीत होती. म्हणून तो ऋण मुक्त होण्याच्या खटपटीत असे. कारण त्या शिवाय या जगातून मोक्ष मिळणे शक्य नाही हे त्याला माहीत होते. परंतु आईबाप पैसे घेत नाहीत तर मोक्षपण मिळणे शक्य नाही असे त्याला वाटू लागले.

एकदा धर्मूला कामानिमित्ते परगावी जावे लागले. तो आपल्या मुलाला बोलावून म्हणाला—"बाळ रविदास! मला एका कामानिमित्त परगावी जायचे आहे. मी उद्यां परत येईन. तू आज रात्रभर पाहरा देण्याचे काम कर. लोकांना प्रत्येक प्रहरी सावध करीत जा."

बापाच्या आज्ञेप्रमाणे रविदास रात्रभर नगरात पाहरा देऊ लागला. त्याच्याबरोबर आणखी एक साथीदार पाहऱ्यासाठी होता. तो रविदासाला म्हणाला—"रविदास! प्रहर रात्र संपली आहे. लोकांना एकदा सावध केले पाहिजे."

ते ऐकून रविदासाने उच्च स्वरात एक संस्कृत श्लोक म्हटला.

"माता नास्ति पिता नास्ति,
नास्ति बंधुः सहोदरः,
अर्थं नास्ति गृहं नास्ति,
तस्मात जाग्रत जाग्रत!"

बरोबर जाणाऱ्या पाहरेकऱ्याने चकित होऊन रविदासाला विचारले—"रविदासा! मी हा श्लोक पूर्वी कधी ऐकला नाही आणि हा संस्कृत भाषेत आहे. याचा अर्थ सांगतोस का?"

तेव्हां रविदास म्हणाला—"हे पहा, आपली कोणी आई नाही की, बाप नाही, कोणी बंधु बांधव नाहीत की घरदार धन दौलत पण नाही. म्हणून सावध रहा, सावध रहा! असा अर्थ आहे."

आणखी एक प्रहर रात्र लोटली तेव्हां रविदासाने उच्च स्वरात आणखी एक श्लोक म्हटला.

"कामक्रोधश्च लोभश्च
देहे तिष्ठंति तस्कराः
ज्ञान रत्नापहाराय
तस्मात् जाग्रत जाग्रत !"

रविदासाने तो श्लोक म्हटल्यावर साथी पाहरेकऱ्याने विचारले–"रविदासा! हा श्लोकपण मला कळला नाही रे. तू एवढे ज्ञान कोठून मिळविलेस रे? मला या संस्कृत श्लोकाचापण अर्थ सांगतोस का?"

रविदास म्हणाला–"मित्रा! आपल्या शरिरात जे ज्ञानाचे धन आहे ते चोरून नेण्यासाठी काम, क्रोध, लोभ वगैरे (सहा) चोर शिरले आहेत. म्हणून माणसाने (सर्वदा) सावध रहावे!"

[illegible] तीन प्रहर रात्रपण लोटली. रविदासाने या खेपेस लोकांना सावध करण्यासाठी आणखी एक श्लोक म्हटला :

"जन्म दुःखं जरा दुःखम्
जाया दुःखं पुनः पुनः
संसार सागरम् दुःखम्
तस्मात् जाग्रत जाग्रत !"

तो श्लोक ऐकून साथी पाहरेकरी जास्तच चकित झाला. त्याने विचारले–"रविदासा! तुझ्या या श्लोकात दुःखच दुःख आहे. अशी कोणती दुःखे आहेत, त्यांची फोड करून तरी सांग." तेव्हां रविदासाने श्लोकाचा अर्थ समजावून सांगितला. म्हणाला–"या जगात जन्म घेणे हे एक दुःख आहे, वार्धक्य येणे हे देखील दुःखच आहे. बायको देखील दुःखच आहे. थोडक्यात संसार व प्रपंच हेदेखील दुःखच आहे. संसारसागरात पडलेला क्वचितच कधी वांचतो. म्हणून सावध रहा."

"अरे रविदासा, तू या वैराग्याच्या गोष्टी सांगतो आहेस? तुझे बाबा तुझे लवकर लग्न करून देण्याच्या खटपटीत आहेत आणि तू वैराग्याची गोष्टी करू लागला आहेस?" साथी पाहरेकरी म्हणाला.

तीन प्रहर रात्र संपून चवथा प्रहर सुरू झाल्यावर रविदासाने पहारा संपविण्यापूर्वी आणखी एक श्लोक म्हटला–

"आशया बद्धते लोके
कर्मणा बहु चिन्तया
आयुक्षीणम् न जानाति
तस्मात् जाग्रत जाग्रत !"

पाहरेकऱ्याने या श्लोकाचा अर्थ सांगायला पण आग्रह केला. तेव्हां रविदासाने त्या श्लोकाचा अर्थ या शब्दात सांगितला. म्हणाला–

"आशा, कर्म व अनेक प्रकारच्या चिंता यांच्या बंधनात इहलोकी मनुष्य बांधला जातो. या सर्वात गुरफटलेल्या माणसाचे आयुष्य क्षीण होत चाललेले फार थोड्या लोकांना कळते. म्हणून सावध रहा, सावध रहा!"

रविदासाने प्रहर रात्र लोटल्यावर सर्वात प्रथम जो श्लोक म्हटला होता तो त्या देशाच्या राजाने ऐकला होता. राजाला फार आश्चर्य वाटले. त्याला वाटले की आणखी एखादा असाच चांगला श्लोक

कदाचित् कानावर पडेल. म्हणून तो रात्रभर जागत राहिला. त्याला त्यानंतर आणखी तिन्ही श्लोक ऐकू आले.

उजाडल्यावर राजाने आपल्या शिपायांना पाठवून रात्रभर कोणी पहारा दिला याची चवकशी करून त्याला बोलावून आणायला सांगितले. रविदासाला जेव्हां राजाच्या समोर हजर करण्यात आले तेव्हां राजाने त्याला नमस्कार केला व विचारले–"पुरुषश्रेष्ठा! आपण कोणीतरी विद्वान पंडित दिसतां आहां. नाहीतर सामन्य पाहरेकऱ्यात एवढे पांडित्य कोठून येणार? माझ्यावर कृपा करून एवढी भेट घेण्याची कृपा करावी!" असे म्हणत राजाने सुवर्ण मुद्रा भरून एक थैली रविदासाला दिली.

रविदासाला त्या पैशाची गरज काय? परंतु हे धन आईबापांना देऊन त्यांच्या ऋणांतून मुक्त होता आले तर पहावे या हेतूने त्याने ती थैली ठेवून घेतली.

दुसऱ्या दिवशी धर्म गावाहून परतला. रविदासाने विचार केला की त्याला राजा- [illegible] घेणार नाहीत. मग या पैशाचे काय करायचे हा एक प्रश्न त्याच्या समोर उभा राहिला.

त्याच सुमारास चांभारांच्या वस्तीस आग लागली सर्व लोक आपापल्या वस्तू घेऊन घरातून बाहेर ठेवू लागले. रविदास देखील बापाला घरातले सामान बाहेर काढायला मदतीला धावला. इतर सामानाबरोबर रविदासाने ती सुवर्ण मुद्रांची पिशवी बापाच्या हातात दिली. धर्मने ती पिशवी इतर सामानाबरोबर पिशवीत काय आहे याचा विचार केल्याशिवाय ठेवून घेतली.

ऋण मुक्त झाल्याबद्दल रविदासाला फार आनंद झाला. नंतर तो जळणाऱ्या घरातले सामान काढण्यासाठी जो आत गेला तो बाहेर आला नाही.

धर्मला वस्तुस्थिती कळायला वेळ लागला नाही. त्याच्या पुत्ररूपे जन्म घेऊन पंडिताने जो उपदेश गावकऱ्यांना केला होता त्याचे स्मरण त्याला झाले व त्याच्या दुःखाचा भार हलका झाला. त्याला ज्ञानबोध झाला.

आरोपीचा शोध

राजा प्रसेनजित श्रावस्ती राज्याचा अधिपति होता. एकदा कोणीतरी ब्राह्मण दूर देशातून श्रावस्तीला आला. सुदैवाने त्या ब्राह्मणाची श्रावस्तीच्या प्रमुख व्यापाऱ्यांशी मैत्री झाली. ब्राह्मणाला कोणत्या ही गोष्टीची उणीव वाटत नव्हती. एवढेच नव्हे तर, त्याला खूप दान व दाक्षिणादेखील मिळू लागली.

तो ब्राह्मण या जगात एकटा होता. त्याला बायको किंवा इतर नातेवाईकपण कोणी नव्हते. म्हणून त्याला जे पैसे मिळत त्याचा स्वतःच्या गरजासाठी आवश्यक खर्च करून जे पैसे उरत त्याचे तो सोने विकत घेई आणि ते एका जागी पुरून ठेवी. त्याच्याजवळ पुष्कळ सोने जमले. त्याला कळेना की इतके सोने कोठे व कसे काय लपवून ठेवायचे. म्हणून त्याने पुष्कळ विचार करून रानात एका जागी खड्डा खणून ते सर्व सोने पुरून ठेवले. तो दररोज जाऊन पाहून येई की कोणी सोने चोरून तर नेले नाही.

परंतु एक दिवशी त्या जागी जाऊन त्याने नित्याप्रमाणे खड्डा खणून पाहिले, तेव्हां त्याला, त्याने पुरून ठेवलेल्या सर्व सुवर्णमुद्रा नाहीशा झालेल्या दिसल्या. कोणी तरी त्या जागी खणून सर्व सुवर्णमुद्रा लांबवल्या होत्या.

इतक्या काळजीपूर्वक जमवून ठेवलेल्या सोन्याचा तो साठा एकाएकी चोरी गेलेला पाहून ब्राह्मणाला वेड लागल्यासारखे वाटले. तो कपाळ आपटून वाटेत त्याला जो भेटे त्याला त्याचे सर्वस्व लुटले गेल्याचे सांगत घरी परत आला. त्याच्या मनाचे सांत्वन करणे कोणाला शक्य नव्हते.

"आता जिवंत राहण्यात तरी काय अर्थ आहे? नदीत उडी टाकून जीव देऊन

मोकळा होतो." असे ओरडत तो नदी काठी आला.

त्याच वेळी राजा प्रसेनजित नदीवर स्नान करून घरी परत निघाला होता. नदीत उडी टाकायला निघालेल्या ब्राह्मणाला मध्येच थांबवून त्याच्याकडून त्याने सर्व वृत्तांत विचारून घेतला व म्हणाला– "वेड्या ब्राह्मणा! तू अशी आत्महत्या करून घेऊन काय मिळविणार आहेस? माझ्या राज्यात चोरी झाली आहे. चोरी गेलेला माल परत मिळवून देण्याची जबाबदारी माझ्या शिरावर आहे. माल मिळाला नाहीतर मालाची जी किंमत असेल ती मी आपल्या खजिन्यातून तुला

देववीन. तरी पण तू आपले धन ज्या जागी पुरून ठेवले होतेस त्या जागेची थोडी खूण सांगू शकशील का?"

"महाराज, ज्या जागी मी आपले धन पुरून ठेवले होते त्या जागी रानटी दोडक्याचे एक रानटी झाड होते. त्या जागी आतां ते नाही." ब्राह्मण म्हणाला.

"रानटी दोडक्याचा वेल ही काय खूण झाली? अशी झाडे तर जागोजागी असतात?" राजाने विचारले.

"परंतु महाराज, जवळ पास त्या जागी तसे दुसरे झाड नक्कीच नव्हते." ब्राह्मण म्हणाला.

"तू त्या जागी धन पुरून ठेवले होतेस, या गोष्टीची माहिती आणखी कोणाला होती का?" राजाने विचारले.

"महाराज, ही गोष्ट माझ्याशिवाय इतर कोणालाच माहीत नाही. खरी गोष्ट म्हणजे या गोष्टीची माहिती सांगून ठेवायला माझा जवळचा नातेवाईक कोणीच नाही." ब्राह्मण म्हणाला.

राजाने ब्राह्मणाला घरी पाठवून दिले आणि एकांतात बसून चोरीचा शोध कसा लावायचा याविषयी विचार करू लागला. सुदैवाने त्याला एक युक्ती सुचली. राजाने आपल्या मंत्र्याला बोलाविले व

बिघडली आहे. वैद्यांना दाखवावी म्हणतो. म्हणून तुम्ही राजधानीतल्या सर्व वैद्यांना मला येऊन भेटायला सांगा."

राजाज्ञेप्रमाणे राजधानीतले सर्व वैद्य राजवाड्यात पळत आले. राजाने आपल्या एकांत स्थानी बसून एकेका वैद्याला बोलावून विचारले–"वैद्यबुवा! तुम्ही काल किंवा आज कोण कोणत्या रोगावर कोण कोणते औषध दिलेत?"

वैद्यांनी दिलेले उत्तर टिपून ठेवून घेऊन राजाने वैद्यांना एकामागून एक पाठवून दिले.

त्या वेळी प्रधान राजाजवळच बसला होता आणि राजाने विचारलेले प्रश्न आणि वैद्य उत्तरे देत ती ऐकत होता. परंतु राजा ही सर्व चवकशी कशासाठी करीत आहे हे त्याला कळेना.

एका वैद्याने राजाच्या प्रश्नाचे उत्तर दिले ते असे–"महाराज! काल मातृदत्त नावाच्या एका व्यापाऱ्यासाठी मी रानटी दोडक्याच्या रसात औषध तयार करून दिले होते."

तेव्हां राजाने उत्सकतेने विचारले– "अस्सं! पण रानटी दोडक्याचे वेल क्वचितच कोठे कोठे मिळतात. तुम्हांला कोठे मिळाला तो?"

"होय महाराज! माझ्या नोकराने सारे रान पालथे घातले तेव्हां एका जागी तो वेल सापडला." वैद्य म्हणाला.

"तरमग तुम्ही त्या नोकराला माझ्याकडे पाठवून द्या." राजा म्हणाला.

थोड्या वेळाने वैद्याचा नोकर राजासमोर येऊन उभा राहला.

राजाने त्याला विचारले–"तू काल रानटी दोडक्याचे झाड आणलेस त्याच्या खाली तुला एक हजार सुवर्ण मुद्रा मिळाल्या होत्या. त्या तू कोणाला दिल्यास?"

नोकराचा चेहरा खाडकन खाली उतरला. म्हणाला–"मी त्या सर्व सुवर्णमुद्रा आपल्या घरी नेऊन ठेवल्या."

"त्या सुवर्णमुद्रा मी सांगतो त्या ब्राह्मणाकडे पोचत्या कर. त्या त्याच्या आहेत." राजाने आज्ञा केली.

नोकराला दुसरा मार्गच नव्हता. त्याने त्या सुवर्णमुद्रा ब्राह्मणाकडे पोचत्या केल्या.

प्रधानाने राजाला विचारले–"महाराज! आपण या चोरीचा शोध इतका सहजी कसा काय मिळवून दिलात? मला मुळीच कळले नाही."

राजा स्मित करून म्हणाला–"चोरी संबंधाने ब्राह्मणाने जे काही सांगितले ते पूर्णपणे खरे मानूनच मी चोराला त्याच्या आधारे पकडण्याचे ठरविले. आपल्या राजधानीत लक्षावधी लोक राहतात. पण चोरी कोणीतरी एकालाच करता येणार ब्राह्मणाने मला सांगितले की त्याने ज्या जागी सुवर्णमुद्रा लपवून ठेवल्या होत्या त्या जागेची माहिती कोणाला नाही. त्याला कोणी जवळचा आप्त नातेवाईक नाही. तेव्हां पुरलेल्या धनाच्या जागी खणण्याची गरज आणखी दुसऱ्याच कारणाने झाली असेल. त्याला रानटी दोडक्याच्या वेलाची गरज असणार तोच तिकडे फिरणार आणि खणणार.

"ब्राह्मणाने जवळपास दुसरे झाड नव्हते हेदेखील सांगितले होते. मी ब्राह्मणाच्या त्या म्हणण्यावर विश्वास करून विचार केला की त्या वेलासाठी जो खणायला जाईल त्याला ते धन मिळेल. फक्त धन चोरी करून नेण्याच्या हेतूने कोणी खणले असते तर फक्त धन उचलून नेले असते आणि वेल तेथेच टाकून दिला असता. परंतु धनाबरोबर वेलदेखील नाहीसा झाला होता.

"आतां रानटी दोडक्याच्या वेलाची गरज वैद्याशिवाय आणखी कोणाला असणार? म्हणून मी वैद्यांना बोलाविले होते. मला रानटी दोडक्याच्या वेलाचा प्रयोग करणाऱ्या बरोबर चोरदेखील सांपडला. न समजण्यासारखे यात काय आहे, सांगा प्रधान!"

राजाने केलेल्या युक्तीचे वर्णन ऐकून प्रधानाला राजाच्या चातुर्याचे आश्चर्य वाटले.

खरे की खोटे

कांचनपूरची राजकन्या विवाह योग्य झाली तेव्हां दूरदूरच्या देशांच्या राजकुमारांच्या वतीने तिला मागण्या घालण्यात आल्या.

परंतु राजकुमारीने त्या सर्वांस कळविले की जो कोणी तिला सर्वात अधिक अविश्वसनीय व अद्भुत अशी गोष्ट सांगेल त्याच्याशीच ती विवाह करणार.

प्रत्येक राजकुमाराने आपल्या कल्पनेप्रमाणे अद्भुत व अविश्वसनीय अशा गोष्टी सांगितल्या. परंतु सर्व राजकुमारांना राजकुमारीने त्या खऱ्या वाटत नसल्याचे सांगितले.

शेवटी एका राजकुमाराने एक गोष्ट राजकुमारीला सांगितली. म्हणाला–"मी एकदा चांदण्या रात्री आपल्या उद्यानात फिरत होतो तेव्हां मला एक अप्रतिम सुंदर स्त्री दिसली. ती मला म्हणाली की ती माझ्याशीच विवाह करणार आहे व त्यासाठी जेथे स्वयंवराची व्यवस्था करण्यात येईल त्या जागी मी अवश्य उपस्थित राहिले पाहिजे. परंतु त्या स्वयंवराच्या वेळी मी तुला पाहून तूच ती सुंदर स्त्री होतीस हे मी ओळखले."

तो राजकुमार म्हणाला ते मान्य केले तर वचन दिल्याप्रमाणे त्याच्याशीच तिला विवाह करणे आवश्यक होते. विश्वास केला नाही तरी तिने जी परीक्षा घेतली त्यात तो तरुण यशस्वी झाला म्हणून त्याच्याशी तिला विवाह करून घेण्यास मान्यता देणे आवश्यक होते. म्हणून शेवटी राजकुमारीने त्या राजकुमाराशी विवाह करून घेतला.

